

AHİLİK KÜLTÜRÜ VE MESLEK AHLAKI

EDİTÖR: DOÇ. DR. HÜSEYİN ÖZTÜRK

AHİLİK KÜLTÜRÜ VE MESLEK AHLAKI

Editör

Doç. Dr. Hüseyin Öztürk

Yazarlar

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

Prof. Dr. Fazıl Yozgat

Doç. Dr. Ahmet Doğan

Dr. Öğr. Üyesi Rıfat İlhan Çelik

Dr. Öğr. Üyesi İsa Kanik

AHİLİK KÜLTÜRÜ VE MESLEK AHLAKI

Editör: Doç. Dr. Hüseyin Öztürk

Yayın No. : 2425
Eğitim No. : 490
ISBN : 978-605-033-036-6
Basım Sayısı : 1. Basım, Eylül 2019

© Copyright 2019, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulferm@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Matbaacılık / Sertifika No.: 15689-
Büyük Sanayi 1 Cad. Elif Sok. No.:7/236-237 İskitler / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Öztürk, Hüseyin.

Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı / Hüseyin Öztürk

1. Basım. XIV + 250 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-033-036-6

1. Ahilik Kültürü 2. Meslek Ahlakı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

E-Satış: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - **Bilgi:** esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Ana Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R mağazaları, Dost Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Prefix, Remzi Kitabevleri, TveK Mağazaları

MESLEK VE AHLAK

İsa KANİK

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavram, nesne ve olayların müşterek özelliklerini kapsayan, onları ortak bir isim altında toplayan genel tasarımıdır. Bir başka ifadeyle kavramlar; soyutlama, genelleme, analiz ve sentez gibi anlık gerçekleşen zihni faaliyetlerle; nesnel gerçeklik ve olayların insan beynindeki tasavvuru ve yansımalarıdır. Bir objenin kavramı demek, o şeyin bilgisi demektir. Çünkü kavramlar, düşünceyi veya bir sistemi anlatmakta kullanılan, o fikir ve düşüncenin ifade edilmesini sağlayan unsurlardır.¹Bu yüzden ilim, fikir ve düşüncelerin anlaşılması veya anlatılabilmesinin önemli aşamalarından biri de kullanıldıkları alan ile ilgili kelime ve kavramların manalarının bilinmesidir. Bu açıdan ahilik teşkilatının doğması ve gelişmesinde önemli etkisi olan ahlak kavramı ve ahlakın en güzel yansıma alanlarından biri olarak meslek mefhumunun doğru anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

¹ Aksan, Doğan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara, TDK. Yay., 1978, s. 38; Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977, ss. 247-250.

1. Ahlak

Ahlak, Arapça bir kelime olup hulk sözünden gelmektedir. Din, tabiat, huy, seciye, karakter ve mizaç gibi anlamlara gelmektedir. “هُلْكٌ/hulk” veya “هُلُوكٌ/hulûk” kelimelerinin çoğuludur. Ama Türkçede daima tekil olarak kullanılmaktadır. İnsanın iyi, kötü, güzel, çirkin gibi manevi yönünü anlatmak için “hulk” kelimesi fizyolojik yapısı ve gözle görünen dış yönü için de “halk” kelimesi kullanılmaktadır.² Hz. Peygamber’in, “Allah’ım! Dış görünüşümü/yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlakımı da güzelleştir.”³ şeklindeki duası bu iki kavram arasındaki farkı anlatan güzel bir örnektir. İslami kaynaklarda *hulk* ile ahlak hep aynı anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla ahlak kavramı adalet, merhamet, sadakat, şefkat, takva, edep, ihsan, yiğitlik, fedakârlık, vefakârlık, cömertlik, hayırseverlik ve birr/iylilik gibi kelimelerle bunların karşıtlarını da kapsayan geniş anlamli bir kavramdır.

Ahlak, kapsamının geniş olması sebebiyle farklı bakış açılarından ele alınarak çeşitli şekillerde tanımlanması mümkün olan bir kavramdır. Örneğin lügat anlamından hareketle ahlak, insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine neden olan manevi vasıfları, huy-ları ve bunlar etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü şeklinde tanımlanmıştır.

Canlı, cansız bütün varlıkları ve insanı yaratıp şekillendiren Allah’tır. İnsan, mahlûk; Allah ise Hâlık’tır. Bu boyutuyla da ahlak bir insanın tabiatı, fıtratı ve yaratılışıyla uyum içerisinde olmasıdır. Bu açıdan, “adaletsizlik, ahlaki bir tutum değildir.” dediğimizde, adil davranmamanın insan doğası ve yaratılışına aykırı bir tutum olduğu anla-

² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-A'yn*, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-hilâl, ts., IV/152; Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve's-sihâhu'l-arabiyye*, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987, IV/1471; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, Dâru Sâdr, h. 1424, X/86; İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakûb, *Tehzibü'l-ahlak*, thk. İmâd el-Hilâlî, Bağdat-Beyrut, Menşûratü'l-Cümel, 2011, I/11.

³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/49, 3823.

tılmış olmaktadır. Aynı şekilde “yardımlaşma ahlaki bir tutumdur.” dediğimizde de yardımlaşmanın insan fıtratı ve doğasına uygun bir tutum olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Bunun dışında, ahlak insanın kendisi dâhil diğer varlıklarla ilişkilerinde nasıl davranması ya da davranmaması gerektiğini gösteren değer yargıları, bir toplumda genel olarak beklenen ve yapılması istenen görevler ya da bir toplumdaki iyi veya kötü sayılan davranışlar manzumesi olarak da tanımlanabilmiştir.

Ahlak Kur'an'a, sünnete, akla ve sağduyuya uygun olup olması yönüyle iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. Bu açıdan bir başka ifadeyle de ahlak, tabii olarak yaratılıştan gelen yerleşik hususiyetler ile Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnette sınırları çizilen, insanların iyilik ve mutluluğunu hedefleyen ilkelerin eğitim yoluyla hayata geçirilmesiyle kazanılan üstün ve erdemli davranışlardır. Buradan da anlaşılan o ki ahlakın hulk-ı tabii dediğimiz fitrî yönü olduğu gibi bir de insan ve çevrenin etkisiyle oluşarak fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelen hulk-ı kesbî denilen yönü vardır. Bir davranışın ahlaki olarak nitelenebilmesi için Gazali (ö. 505/1111) ve İbni Miskeveyh'in (ö. 421/1030) dediği gibi kişinin nefsinde çabucak ortadan kalkmayan, yerleşik bir meleke olması, herhangi bir düşünce veya fiili zorlama olmaksızın ortaya çıkması gerekmektedir.⁴ Gazali'ye (ö. 505/1111) göre ahlakın ne olduğu ve mahiyeti hakkındaki insanların konuşmaları, onun faydalarından söz etmelerinden öteye gidememiştir. Ona göre güzel ahlakın mahiyeti hakkında konuşanlar, onun kapsamlı bir tarifini yapamamış, zamana ve mekâna göre zihinlerine doğan spesifik izahlarda bulunmuşlardır. İnsanın bir, gözle görünen ceset ve iskeleti; bir de basiretle görülen nefis ve ruhu vardır. Allah'ın çamurdan bir beşer yaratıp yaratılışını tamamladığında ona kendi ruhundan üfle-mesi cesedin çamura, ruhun da Yüce Allah'a mensup olduğuna işaret-

⁴ Gafarov, Anar, “Tûsi Nasîrüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41: 437-443, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

tir.⁵ Burada sözü edilen ruh, nefis ile aynı şeydir. Dolayısıyla ahlak, insanların fiillerinin kendisinden düşünce ve tefekküre ihtiyaç duyulmaksızın kolaylıkla çıkabildiği, nefiste kararlaştırılmış bir heyetten ibarettir. Eğer o heyet dinen ve aklen güzel kabul edilen fiiller ise ona güzel ahlak denilir. Burada ifade edilen düşünmeden kolaylıkla çıkma ve kararlaştırılmış olma özellikleri önemlidir. Çünkü zorlama ve arızî nedenlerle, içtenlikten yoksun bir şekilde arada sırada cömert davranışlarda bulunan veya öfkelenildiği anda düşünerek nefisini kontrol eden kimseye güzel ahlaklı denilemez. Bu kimsenin güzel ahlaklı olması ve davranışının da güzel ahlak kategorisinde değerlendirilmesi için bu davranışın düşünmeksizin kolaylıkla, sürekli, kalıcı izli ve sabit bir şekilde yapıla geliyor olması gerekmektedir.⁶ Belki de bu yüzden ibadetlerin en makbulü az da olsa devamlı yapılanlarıdır.⁷

Her ne kadar Yunancadaki “*ethic*” kelimesi ile Latincedeki “*moral*” kelimeleri ahlak ile benzer anlamda kullanılmış olsalar da aralarında büyük farklılıklar vardır. Olumlu veya olumsuz anlamda ahlaki değer ifadeleri insanları ve insan fiillerinin doğrudan veya dolaylı neticelerini nitelemek için kullanılmaktadır. Her milletin, dinin veya ekolün muhakkak bir ahlak anlayışı ve dayandığı kaynağı vardır. İslam ahlakının kaynağı da Kur’an ve Sünnettir. Bu iki kaynak Müslümanların dinî ve dünyevi hayatlarının inanç, ibadet, sanat, kültür, siyaset ve ticaret gibi pek çok alanında genel sınırlarını belirlemiş, bunların mayasını oluşturmuştur.⁸

Kâtip Çelebi (ö. 1069/1958) Keşfü’z-zünûn adlı eserinde diğer ilimlerle birlikte ahlaka da değinerek ahlak ilmini “faziletler ve rezilet-

⁵ el-Hicr 15/29.

⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Tuğrâ Neşriyât, İstanbul, ts., III, 119-121; Meydânî, Abdurrahman Habenneke, *el-Ahlaku'l-İslâmiyyetü ve usüsühâ*, Dimeşk, Dâru'l-kalem, 1999, I, 10-16.

⁷ Buhârî, “*Rikâk*”, 18.

⁸ Çağrıncı, Mustafa, “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 1-9, İstanbul, TDV Yayınları, 1989.

ler ilmi” olarak tanımladıktan sonra bu ilmin konusunun, “nefsi faziletlerle süsleme ve reziletlerden koruma yollarını göstermek” olduğunu belirtmektedir.⁹ Bu açıdan ahlaka bir ilim dalı nazarıyla bakıldığında onun insanları reziletlerden kurtarıp faziletli, dengeli, uyumlu ve mutlu kılacak ilkeler ihtiva etmesi sebebiyle bütün insanları ilgilendiren yüce bir ilim olduğu söylenebilir. İslam’ın dinamik boyutuna işaret eden ahlak ilmi, teorik ve pratik yönleriyle insan hayatının düzenlenmesi ve idaresinin ilmidir. Bu yüzden İslam düşünce tarihi boyunca ahlaka dair kaleme alınan eserlerde adil, üstün bir yönetim, erdemli insan ve ahlaklı toplum hedeflenmiştir. Aynı şekilde ahlak ilmi, “insan fiillerinin hayır veya şer olarak nitelenmesine vesile olan, toplumca benimsenen örf veya vicdanlara aykırı davranmaksızın durum ve olayları nasıl değerlendirecekleri konusunda kendilerine yardımcı olan yüce ilkeleri inceleyen bir ilim, toplumda yerleşmiş ve karar kılmış tabii davranış biçimi” olarak da tarif edilmektedir.¹⁰

Ahlak, pragmatik ve ontolojik olarak ahlakın imkânı, iyi hayatın ne olduğu, insanın nasıl yaşaması gerektiği iyi, kötü, vazife, fayda, mutluluk ve fazilet gibi kavramların bazı önermelerle birlikte sistemli bir şekilde incelendiği felsefi bakış açısıyla da ele alınan bir konudur. Örneğin İmmanuel Kant’ın (ö. 1804) kurduğu vazife ahlakında bir davranışın ahlaki olması için insanın kendi aklının koyduğu kurallara vazife duygusuyla uygun hareket etmesidir. Yani iyi niyete dayanan ve ödev düşüncesinden kaynaklanan davranışlar ahlakidir. İslam’da da insanların niyetleri davranışlarından daha değerli bulunmuş, “Ameller niyetlere göredir.” denerek davranışlardaki bilgi, bilinç ve irade unsurlarına vurgu yapılmıştır.¹¹ Ahlaki sistemler içinde Auguste Comte’nin (ö. 1857) temellendirip Emile Durkheim’in (ö. 1917) geliştir-

⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, Dâru ihyâi’t-turâsî’l-arabî, Beyrut-Lübnan, ts., 1/35.

¹⁰ Cürçânî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbu’t- Ta’rifât*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’âşî, 2. Baskı, Beyrut, Dâr en-Nefâs, 2007, 232.

¹¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmu’s-Sahih*, thk. Muhammed Zühreyy b. Nâsir en-Nâsir, I-IX, Dâru Tavkî’n-Necât, h. 1422, “*Bed’ü’l-vahy*”, 1.

diği sosyolojik ahlakta da temel prensip başkaları için yaşamaktır. Kişinin ailesi, vatanı ve diğer insanlar için fedakârlıkta bulunması, şahsi arzularını yok ederek insanlığın ilerlemesi için çalışması ahlaki olandır. İlk çağ ahlak filozofları metafizik ve mistik prensiplerden uzaklaşarak ahlaka iyilik ve mutluluk perspektifinden yaklaşmışlardır. Sokrates'e göre mutluluk, ahlaklı olmaktır. Aristoteles'e göre ahlaki olan, insan için iyi olana yaklaşmasıdır. Orta Çağ'da ise ahlaki iyi, dine dayandırılmıştır. Ahlakın ilkesi Tanrı'ya itaat ve onun emirlerini yerine getirmek olarak belirlenmiştir. Ahlak, Rönesans ile birlikte dinî esaslardan tekrar uzaklaştırılmıştır.¹² Kısacası insanların bakış açıları, yaşadıkları bilimsel çevre, zamanın şartları ve durumlarına göre ahlaki farklı değerlendirmek ve tarif etmek mümkündür. Ahlaka bu tür felsefi perspektiften yaklaşımları ilgili araştırma alanlarına bırakarak bu kısa izahı yaptıktan sonra ahilik ve ahlak bağlamında meslek kavramına değinmek istiyoruz.

2. Meslek

Yüce Allah imtihan olmak üzere hikmeti gereği tabiat, huy, mi-zaç, karakter, şekil, zenginlik, fiziki özellikler veya sosyal statü gibi konularda insanları farklı farklı yaratmıştır. Kur'an'da acelecilik, nankörlük ve mala düşkünlük gibi niteliklerinden bahsedilen insan denen varlığın bir özelliği de başkasına ihtiyaç duymasıdır. Yeryüzünde bulunan bütün canlıların rızkı ancak Allah'a aittir. O, nimetlerini dilediğine bol bol verir, dilediğine de kısar. İnsana ummadığı yerden nice kapıları açan Yüce Allah, içerisinde hayatımızı devam ettirdiğimiz şu dünyada ancak birtakım vesilelerle rızkını ulaştırmaktadır. Her insan için ancak çalıştığının karşılığı vardır. Uhrevi açıdan böyle olduğu gibi maddi kazanç, başarı ve elde edilecek muhtemel imkânlar bakımından da realite budur. İnsan kendisini Allah'tan ve diğer insanlardan

¹² Erdem, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er yay. Konya: 2009, ss. 45-50.

müstağni gördüğünde, kendi kendine yeter düşüncesine yöneldiğinde azgınlaşır. Oysa son derece zayıf ve aciz olan insan; çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve ihtiyarlık gibi hayatının her döneminde ve alanında muhakkak bir başkasına ihtiyaç duyar. Varlık sahnesine çıkarırken Yüce Allah’a, doğumunda anne babaya, rızkını teminde işverene, esnafa veya tüccara muhtaçtır. Bu örnekleri çoğaltmak elbette mümkündür.

İnsanoğlu, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakasını temin etmek için rızkını arar. İlk insandan beri insanlar geçinmek ve yaşamak için gerekli olan nesne ve vasıtaları elde etmek üzere çalışmak, bir veya birden fazla iş yapmak zorunda kalmışlardır. İnsanların geçinme şekil ve usulleri farklı farklıdır. Yüce Allah’ın koyduğu Sünnetullah denilen tabii ve doğal ilkelere göre her insan yetenek ve kabiliyetine uygun olarak farklı işler yapar. Kimi işçi, kimi işveren, kimi memur, kimi de amir olarak çalışır. Dünya hayatındaki bu zorunlu görev paylaşımında sayısız hikmetler vardır. Nitekim Kur’an’da, **“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık”**¹³ buyrulmaktadır.

Meslek sözlükte, takip edilen, izlenilen yol anlamına gelmektedir. Terim olarak da insanların geçimlerini temin etmek maksadıyla yaptıkları iş ve faaliyetlere meslek denmektedir. Doktorluk, avukatlık, mühendislik, öğretmenlik, esnafılık, ziraatçılık, marangozluk ve tüccarlık gibi her insanın profesyonel veya amatör olarak sürdürdüğü bir mesleği ve uğraş alanı bulunmaktadır. Yüce Allah, insanlara rızıklarını bu tür vesilelerle sunmaktadır. Çeşitli mesleki meşguliyetlerle kendisine yeryüzünü imar etme, onda tasarrufta bulunma gücü ve yetkisi

¹³ ez-Zuhurf 43/32.

verilen tek varlık insandır. “*Elbette çabalarınız farklıdır.*”¹⁴, “*Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik.*”¹⁵ mealindeki ayet-i kerimeler de bu duruma işaret etmektedir.

Dünya ve güneşin belirli bir yörüngede akıp gitmesi, gece ve gündüzün yaratılması ile bunların sürekli birbirini izlemeleri Allah’ın bir rahmetidir.¹⁶ Çalışmaların gündüz yapılması ile uyku vaktinin geceye tahsis edilmesinin insan sağlığı üzerindeki olumlu etkisi bilinen bir durumdur. “*İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O’dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır*”¹⁷ mealindeki ayetten de anlaşılacağı üzere Yüce Allah, geceyi örtü, uykuyu dinlenme, gündüz vaktini ise farklı meslek erbabının çalışıp üreterek onun lütfundan rızık arama zamanı yapmıştır.¹⁸

İlk emri “*Oku!*” olan İslam dinî okumaya, kalemle yazmaya, örtüsüne bürünüp kendi kabuğuna çekilmektense çözümler üreterek insanlık ve toplum için faydalı şeyler ortaya koymaya teşvik etmektedir. Yerinde oturan ile çalışanın, bilen ile bilmeyenin asla eşit olamayacağına dikkatleri çeken İslam dinî Müslümanlardan bir işi bitirince hemen diğerine yönelmelerini, kendi düşmanlarına karşı güçleri nispetinde hazırlık yapmalarını istemektedir.¹⁹

Her bilenin üzerinde bir başka bilen vardır. Bilgi, kişiyi egemen kılan bir değerdir. Meslekler teorik bilgiler konusunda uzmanlaşmayı gerektirdiği gibi ahlaki, ilmî, insani, içtimai ve edebî inceliklere sahip olmayı da gerektirmektedir. İlim, ihtiyaç, üretim ve emek gibi unsurlar sebebiyle insanlar arasında meslekleşme artmıştır. Eski çağlardan

¹⁴ el-Leyl 92/4.

¹⁵ el-A’râf 7/10.

¹⁶ el-Kasâs 28/73.

¹⁷ Yûnus 10/67.

¹⁸ el-Furkân 47; en-Nebe’ 78/11; er-Rûm 30/23.

¹⁹ el-Alâk 96/1; el-İnşirâh 94/7; en-Nisâ 4/95; el-Enfâl 8/60.

beri insanların ihtiyaçları farklı sanat ve mesleklerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Toplumsal hayatta insanların iş ve güçleri türlü türlü olduğundan ilim, hüner, sanat ve meslekleri de çoğalmıştır. Kimi meslekler sosyal yaşam için hayati bir önem arz ederken kimisi de konusu ve alanı itibariyle çok değerlidir.²⁰ İnsanlık tarihi boyunca onları doğru yola ve yalnızca Allah’a kul olmaya davet eden insanlık önderleri peygamberler, farklı meslek ve uzmanlık alanlarıyla da onlara çığır açmışlardır. İlk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem’in *dokumacılık ve ziraatçılık*, Hz. İdris’in *interzilik*, Hz. İbrahim’in *kumaş ticareti*, Hz. Nuh ve Zekeriya’nın *marangozluk*, Hz. İsa’nın *kunduracılık ve tabiplik*, Hz. Yusuf’un *ekonomistlik* ve Hz. Davut’un ise *demircilik/madencilik* mesleğinin öncüleri olduğu nakledilmektedir. Yine Hz. Musa’nın Şuayip Peygambere 8-10 yıl çobanlık yaptığı, birçok peygamber ve Allah dostunun da bu mesleği icra ettikleri bilinmektedir.²¹

B. İSLAM AHLAKI

Allah katında hak din, gerçek, dosdoğru ve son din olan İslam’dır. İslam, kalpteki inancı dil ile ifade edip fiillerle gereğini yerine getirmek suretiyle takdir ve hükmettiği her hususta Allah’a boyun eğip teslimiyet göstermektir. Kelime olarak kurtuluşa ermek, boyun eğmek, barış, esenlik ve selamet gibi anlamlara gelen İslam’ın tamamı güzel ahlaktır. Hz. Peygamber’in, “Her dinin bir ahlakı vardır. İslam’ın ahlakı da hayâdır”²² sözündeki hayâ vurgusundan anlaşılacağı üzere İslam ahlakı kişiyi dengede tutan, aşırılıklardan koruyarak diri ve canlı şekilde ilahi kurallar ekseninde hareket etmesini sağlayan fonksiyonel bir ahlaktır. İslam’a göre dinden ayrı bir ahlak düşünülemez. Ahlakın İslam dini ile dinin de ahlakilik ile zorunlu bir irtibatı vardır. *İslam ahlakı* denildiğinde Müslümanların davranışları ve bu

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, İstanbul, 1997, II/380.

²¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I/154.

²² İbn Mâce, “*Zühâ*”, 17.

davranışlara esas teşkil eden bazı ilkeleri anlaşılmaktadır. İslam ahlakı tabirinden de anlaşılacağı üzere bu ahlak karakteristik olarak dinî kaynaklıdır. İslam ahlakında Allah'ı bir ve tek kabul etmek yani tevhit inancı ahlaki davranışları etkiler. Bu yüzden bir Müslüman Allah'tan başkasına kulluk etmez, her yerde ve durumda Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle hareket eder. İslam ahlakında bireysel ve toplumsal yükümlülükler dinî nass ve esaslara dayanmaktadır. İslam dinî ahlaka dair pek çok emir ve yasaklar koymuştur. İnanan bir kimsenin bunları görmezlikten gelmesi veya ihmal etmesi söz konusu olamaz. Mesela dürüst, adil, vefakâr, fedakâr, yardımsever, çalışkan, sabırlı, merhametli, şefkatli ve mütevazı olmak dinimizin emrettiği ahlaki ilkelerden bir kısmıdır. Aynı şekilde; aldatmak, zulmetmek, haksızlık yapmak, yalan söylemek, bencillik, haset, riyakârlık, cimrilik, kendini beğenmek, hırs, intikam, kin, tembellik ve iltimas da söz konusu yasaklardan sadece birkaçıdır. Kuran ve Sünnet, İslam ahlakının iki temel dinamiğidir. Kuran'ın evrensel ilkeleri ve Hz. Muhammed'in örnek yaşantısı insanlığı hedonist arzulardan ve geçici süfli duygulardan kurtararak güzel ahlakın zirvelerine çıkarmayı hedefler. İslam ahlakı tamlaması İslam dışında da olumlu veya olumsuz ahlaki anlayışların bulunabileceğini göstermektedir. Örneğin cahiliye yaşam tarzında putperestlik, asabiyet, şiddet, kabilecilik, riya, menfi rekabet gibi olumsuz ahlak temayülleri oldukça yaygındı. İslamiyet ise yüce bir ahlaka sahip Peygamber'in rol modelliğinde getirmiş olduğu takva, adalet, şefkat, merhamet, tevazu gibi ahlaki ve dinî ilkelere dayanan bir toplum tesis etti. İslam düşüncesinde üç türlü ahlaktan söz edilebilir. Bunlardan ilki ve en yaygın olanı ehl-i sünnet akidesine bağlı geleneksel İslam ahlakı, ikincisi; Antik Yunan rasyonalizminden etkilenen felsefi ahlak, üçüncüsü de İslam tasavvufunun etkisiyle oluşmuş olan tasavvuf ahlakıdır. Tasavvuf, kalbi kötü niyet, düşünce ve huy-lardan arındırarak ulaşılabilecek bir hâl ve yaşam tarzıdır. Tasavvufta ibadet, zikir, mistik tecrübe ve bazı özel merasimler kadar ahlaki fazi-

let ve üstünlükler de önemlidir. Tasavvuf, salt inziva hayatı sürmek değildir. Ahlak ve muâşeret kurallarına riayet ederek insan ve toplumun ıslahı için çalışmaktır. Yunus Emre (ö. 721/1321), Mevlâna (ö. 672/1273), Âşık Paşa (ö. 733/1332) ve Ahi Evran'lar tasavvufi ahlakın günümüze kadar gelen en bariz örnekleridir. Genel anlamda bitkisel, hayvani ve insani boyutuyla nefis, kötü huy ve çirkin davranışların kaynağıdır. Akıl, öfke ve şehvet kuvveleri ahlaki erdemlerin oluşumunda kaynak durumundaki duygulardır. Bu duyguları dengeli ve âdil şekilde kullanarak nefsin isteklerine engel olmak ise ahlaki mükemmellik ve yetkinliğe ulaşma çabalarının temelidir. Bu yüzden ahlak ilmi için ilk dönemlerde “ilm-i tehzîbi'n-nefs” terkibi kullanılmıştır. Ahlak eğitimi ve öğretimi için de İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), Nasîrüddîn-i Tûsî (ö. 672/1274) ve Gazâlî (ö. 505/1111) gibi müellifler ahlak konusundaki kitaplarına veya eserlerinin ahlaka ilişkin bölümlerine “tehzîbü'l-ahlak” adını vermişlerdir. Kısacası ahilik teşkilatının işleyişinde İslam ahlakı ve özetle ifade etmeye çalıştığımız tasavvufi düşüncenin payı büyüktür.

İslam ahlakını anlayabilmek için onun temelini oluşturarak onu şekillendiren Kur'an ve sünnetteki ilkelere bakılmalıdır. Kur'an ve sünnet hakkında vereceğimiz kısa bilgilerden sonra bu iki kaynaktaki ahlak ile ilgili genel ve özel birtakım örnek ilkelere değinmek istiyoruz.

1. Kur'an

Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilen, mushaflarda yazılan, tevatüren nakledilen ve okunmasıyla ibadet edilen muciz bir kelimedir.²³ Kur'an, yaşanılsın ve hayata tatbik edilsin diye indirilmiştir. Kur'an'da insanlardan iman ile birlikte ahlaki davranışları da kapsayan ve imanın semeresi olan *amel*'de bulunmaları istenmektedir. Sözlükte çaba, edim, fiil ve çalışma gibi anlamlara gelen

²³ SubhîSâlih, *Mebâhis fî ulûmi 'l-Kur'an*, İstanbul, Dersâdet, ts. 21.

amel terimi ise dünya ve ahirette ceza veya mükâfata konu olan her türlü iş ve davranışı ifade etmektedir. *Ahlak* kelimesi Kur'an'da geçmemektedir. Bunun yerine âdet, gelenek ve ahlak manasında olmak üzere ahlakın çoğul hâli olan *huluk* kelimesi kullanılmıştır.²⁴ Şuarâ suresindeki *huluk* kelimesinden kastedilen, geleneksel olarak sürdürülen din, âdetler veya atalar tarafından kabul edilegelen öldükten sonra dirilmenin inkâr edilmesi düşüncesidir. Kalem suresindeki ifadedden kastedilen ise Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu İslam dini, ahlakı ve yaşam tarzıdır.

Kur'an ayetleri ve onların yorumlarına baktığımızda bunların nazari prensip ve davranışa dönük amelî kurallardan oluştuğunu söyleyebiliriz. O yüzden Kur'an, en güzel ahlak olan İslami ilkeleri tamamlamak üzere gönderilen Hz. Peygamber'in ahlakıdır aynı zamanda. Hz. Peygamber'in ahlakı, evdeki yaşam ve ibadet tarzının sorulması üzerine müminlerin annesi ve Hz. Peygamber'in eşi olan Hz. Aişe (r.anha), "Siz Kur'an okumuyor musunuz? Onun ahlakı Kur'an idi"²⁵ cevabını vermiştir. Çünkü onun yaşam ahlakında fitratından gelen hoşgörü, bağışlama, iffet, hayâ, cömertlik, kerem ve kahramanlık duygularıyla kendisine indirilen Kur'an'ın hayat verici ilkeleri bütünleşmişti.

Aristoteles'e göre insan doğuştan medenidir. Eflatun'a göre de insan toplum içerisinde yaşamını sürdüren, toplumsal hayata ve yardımlaşmaya muhtaç sosyal bir varlıktır. Bu yüzden topluca bir arada yaşanan yere "medine" denmiştir.²⁶ Allah insanları yemek, içmek, giyinmek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Yani

²⁴ eş-Şuarâ 26/137; el-Kalem 68/4.

²⁵ Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahihu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâki, I-V, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., "Müsâfirîn", 139.

²⁶ Bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, I/100.

toplum ve toplumsal hayat insanoğlu için kaçınılmazdır.²⁷ Allah, insanı en güzel biçimde yaratmış,²⁸ ona kendi ruhundan üflemiş,²⁹ yarattığı varlıkların çoğundan onu üstün kılmış,³⁰ şükürünü yerine getirmekten aciz kalacağı sayısız nimetler vermiştir.³¹ Bu yüzden insan çok değerlidir. İnsan, ahlak açısından çift kutuplu bir varlık özelliği taşımaktadır. İnsanı şekillendirip düzenleyen Yüce Allah onu iyilik ve kötülükte bulunabilme kabiliyet ve yeteneğiyle de donatmıştır.³² Yani insanın meleklerin saygı duyduğu yüce meleki özellikleri yanında, basit beşerî özellikleri de bulunmaktadır. O nedenle nefisini arındırarak iyiliği rehber edinenler kurtuluşa ererken onu kendi arzularıyla baş başa bırakarak kötü arzu ve emellerin esiri yapanlar da ziyan etmiş olacaktır.

Kur'an'da teorik ilkeler ile bazı ahlaki prensiplerin birey ve toplum hayatına etkilerinden bahsedilmektedir. Örneğin Kur'an kıssalarına baktığımızda ahlaki ilkelerden uzaklaşarak nimetlere nankörlük edildiğinde ellerinden alınmak suretiyle nimetlerin tebdile uğradığı belirtilmektedir. Aynı şekilde toplumdaki ahlaki yozlaşma ve manevi değerlerdeki çöküntünün onları helâke sürüklediği anlatılmaktadır. Hz. Şuayb, Medyen halkına peygamber olarak gönderildiğinde onlara *“Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer inanan kimselerseniz Allah'ın bıraktığı helal kazanç sizin için daha hayırlıdır”*³³ diyerek ölçü ve tartıda adalet ve hakkaniyete riayet etmelerini istemişti. Yine bu bağlamda daha önce benzeri görülmemiş bir ahlaki yozlaşma neticesinde kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yaklaşmak gibi çirkin bir iş yapmaya çalışarak

²⁷ Bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, I/303.

²⁸ et-Tîn 95/4.

²⁹ el-Hicr 15/29.

³⁰ el-İsrâ 17/70.

³¹ İbrahim 14/34; en-Nahl 16/18.

³² eş-Şems 91/9-10.

³³ Hûd 11/85-86.

haddi aşan Lût kavminin azap içerisinde kaldığı haber verilmektedir.³⁴ Kur'an'da bu ve benzeri şekillerde bir ibret levhası olmak üzere iyi ve kötü ahlakın örnekleri anlatılmaktadır. Aynı şekilde hakkındaki dedikodular üzerine Aziz'in karısının, şehrin diğer kadınlarını da toplayıp ellerine birer bıçak verip onlar meyvelerini soyarlarken karşılmasına çıkan Yusuf'un güzelliğinden etkilenerek şaşkınlıktan ellerini kesen kadınlara, 'Ben onunla beraber olmak istedim, fakat o iffetini korudu. "And olsun eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacak." demesi üzerine Hz. Yusuf'un, "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir, onların tuzaklarını boşa çıkar ve beni onlara meylettirme." diye dua ederek bu isteklerine olumsuz cevap vermesi Kur'an'da bu konuda anlatılan en güzel ahlaki örneklerdendir.³⁵

İslam'da ahlaki vazifeler ve dinî emirler uhrevî mükâfatlara bağlanmıştır. Bu yüzden ahlaki davranışlarda yasalara bağlılık ve görev düşüncesinden ziyade Allah'ı razı etme, onun sevgi ve hoşnutluğunu kazanma, cennet nimetleriyle müjdeleme ve cehennem azabı ile tehdit edilme gibi unsurların bulunduğu görülmektedir. Bu açıdan İslam ahlakının yapısında statiklik yoktur, daima ideale doğru bir terakki, yenilenme ve temayül söz konusudur. Çünkü ebedi hayat için yaratılan insan daima iyi, güzel ve faydalı olan şeyleri arzulamaktadır.

Tefsir literatüründeki *tasavvufî tefsir* ve *ahkâmü'l-Kur'an* türündeki eserlerde İslam ahlakının Kur'ani yorumunu bulmak mümkündür. Bu tür eserlere Cassâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'an*'ı, Ebû Bekr İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'an*'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*'ı, Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî'nin (ö. 283/986) *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*'i, Ebû Abdîrrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i, Muhammed el-

³⁴ el-A'râf 7/81; en-Neml 27/54.

³⁵ Yûsuf 12/31-32.

Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-işârât*'ı ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Rûhu'l-Beyân* adlı eserleri örnek verebiliriz.

Ahilik teşkilatı ve ahilerce benimsenen ilkeler imanının davranışa yansıyan ahlaki yönünü oluşturmaktadır. İslam dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve mesleki teşekküllere nüfuz eden **fütüvvet** kavramını konu edinen ve gide-rek bu teşekküllerin bir çeşit **nizamnamesi** hüviyetine bürünen risalelerin genel adına **fütüvvetname** denmektedir. Fütüvvetnameler, ahilerin daima ellerinin altında bulundurup günlük hayatlarında uygulamaya gayret ettikleri tasavvuf içerikli ilkeleri ihtiva etmektedir. Kur'an ayetleri merkezinde fütüvvetnamelere bakıldığında ahiliğin amacının insana dünya ve ahiret saadeti vermek, toplum ve âleme nizam getirmek olduğu görülmektedir.

Ahilik teşkilatlanmasında yamaklık, çıraklık, kalfalık ve ustalık süreçlerinde adalet, emanet, mesleki ehliyet ve liyakat gibi sanat erbabında bulunması gereken bazı niteliklerin ön planda tutulduğu bilinmektedir.³⁶ Kur'an'da da “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”³⁷ buyrulmaktadır. Burada emanetin yerine getirilmesi, ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi yönündeki emirlerin muhatapları dıştan içe doğru genel olarak bütün insanlar, müminler ve yöneticiler gibi emanet ve adaletten kamu adına sorumlu olan şahıs ve kurumlardır. Adalet, eşitlik ve dengeyi sağlamaktır. Yani güçlü de olsa güçsüz de olsa maddi ve manevi her alanda herkese hakkını, hak ettiğini ve layık olduğunu vermektir. Mesleki, ticari ve idari alanlarda bu konuları göz ardı etmek bireysel rahatsızlıklara ve toplumsal kaosa ze-

³⁶ Köksal, M. Fatih, *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir, 2011, s. 112.

³⁷ en-Nisâ 4/58.

min hazırlamaktır. Cehalet ve bilgisizliğin yaygınlaşması neticesinde işin ehil olmayan kimselere verilmesi toplumun katmanları arasında çatışmaya, yok oluşa ve Hz. Peygamber'in deyimiyle kıyamete neden olur. Çünkü kıyametin ne zaman kopacağını soran kişiye cevap olarak "İş, ehli olmayanlara verilince kıyameti bekle." demiştir.³⁸ Tarih boyunca insanların huzur ve mutlulukları ehliyet, liyakat, adalet ve emanet gibi değerlere riayet edilmemesi sebebiyle kaybedilmiştir.

Fütüvvetnamelerde kaydedilen prensiplere göre teşkilat mensupları ahde vefa, sadakat, samimiyet, emanet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat ve irşat, affedici olma ve tövbe gibi yüce değerleri taşımalı; ustalık beratlarının ellerinden alınmasını ve meslekten ihracı gerektiren içki, zina, gıybet, yalan, hile gibi davranışlardan da uzak durmalıdır. Söz konusu niteliklerin kaynaklarını Kur'an'daki bazı ayetlerde bulmak mümkündür. Örneğin sadakat, ahde vefa ve dürüstlük gibi güzel ahlak unsurları bir toplumu huzurlu ve güvenli kılan hususlardır. Sadakat, sağlam, güçlü ve içten bağlılıktır. Niyet ve düşüncelerin, dışa yansıyan söz ve davranışlar ile örtüşmesidir. Akıl, din, ahlak ve insanlardaki bu şekilde tanınma duygusu sadakati gerekli kılmaktadır. Müşteri, satıcı, iş arkadaşı, komşu ve akraba gibi toplumun farklı katmanlarında bu niteliğin bulunması karşılıklı güven esasına dayalı yaşanılabilir bir hayat sağlayacaktır. Kur'an'da da Yüce Allah'ın, "*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...*"³⁹ emrinde asırlar öncesinden Kur'an'ın inananlardan, dinî ve etnik aidiyetlerine bakılmaksızın ahde vefa göstermelerini, sözleşmelere bağlı kalmalarını emrederek kamu alanında, özel ve tüzel alanlarda yapılan akitlerin bağlayıcılığı ilkesini vurguladığı görülmektedir. Çünkü Allah, yalan söylemeyen, söz ve davranışlarında sıdkı ilke edinen ve sadakat gösterenleri dürüstlükleri sebebiyle mükâfatlandıracaktır.

³⁸ Buhârî, "İlim", 2.

³⁹ el-Mâide 5/1.

İnanan bir kimse için bu tür ahlaki ilkeler müeyyidesini yasal emirler veya kanuni cezalar gibi yaptırım unsurlarından değil doğrudan inanç ve imandan almaktadır. Yani bir Müslüman daha çok Allah'a inancı dolayısıyla bu konulara dikkat etmektedir. İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy bu durumu mısralarında şöyle anlatmaktadır:

*Ne irfandır veren ahlaka yükseklik ne vicdandır.
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yüreklere çekilmiş farz edilsin havf-ı Yezdân'ın
Ne irfanın kalır tesiri katiyen ne vicdanın.⁴⁰*

Kur'an'ın bazı ayetlerinde müminlerin niteliklerinden bahsedilmektedir. Müminün suresinde de “Yine o müminler emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterirler.”⁴¹ denilerek cennette ağırlanacak ve kurtuluşa erecek olan müminlerin bir özelliği olarak emanet ve ahitlere bağlılık vasfı vurgulanmıştır.

Bağışlamak, affetmek Allah'ın Kur'an'da anlatılan vasıflarından biridir. İnsan tıpkı toprak gibi olmalı. Her şey üstüne bastığı hâlde nasıl ki toprak nimetlerini kimseden esirgemiyorsa insan da komşusu, akrabası, anne babası, müşteri ve iş arkadaşına karşı hoşgörü ahlakını kuşanmalıdır. Haklı olduğu hâlde tartışmamak, cezalandırmaya gücü yettiği hâlde sabretmek ve affedici olmak her kişinin gayret ettiğinde başarabileceği büyük bir erdemdir. Affetmek kişiden bir şey eksiltmez, aksine affedilenin gözünde o kimsenin değer ve derecesini yükseltir. İnsanlar arası ilişkilerde meydana gelen kötü davranış ve anlaşmazlıkların yapıcı bir yaklaşımla çözüme kavuşturulması veya affedilmesi ilahi bir tavsiyedir. Bu bağlamda Kur'an'da “Bir kötülüğü affederseniz şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kâdirdir.”⁴² buyrulmaktadır. Çünkü iyilik ile kötülük asla bir değildir. Affa konu

⁴⁰ Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim ve Kültür Dairesi Başkanlığı Yay. 1999, s. 344.

⁴¹ el-Müminün 23/7.

⁴² en-Nisâ 4/149.

olan bir kötölük görüldüğünde ona misliyle mukabelede bulunmak yerine daha güzeliyle onu savıp uzaklaştırmak gerekir. Sonuçta bu yaklaşım, kendisiyle arasında düşmanlık bulunan kişinin candan bir dost olmasına vesile olacaktır.⁴³

İşçi-işveren ve âmir-memur gibi farklı statüdeki kişilerin alçakgönüllü yaklaşımları gerek fütüvvetnamelerde gerekse dinî kaynaklarda kendilerinden istenen durumlardan biridir. Kârûn, Firavun ve Nemrut gibi halkına ve idare ettiğı kişilere kibirle tepeden bakanların hazin sonları Kur'an kıssaları arasında yer almaktadır. Büyüklenme ve kibir şeytani bir duygudur. Tevazu ve alçakgönüllülük ise meleki bir haslettir. Kur'an'da *“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin.”*⁴⁴, *“Gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”*⁴⁵ buyrulmuştur. Her şey zıddıyla bilinir ilkesi gereğı bu ayetlerde de kibir ve istiğnadan söz edilerek insanın mütevazı ve alçakgönüllü olması istenmektedir. Allah nezdinde insanlar için üstün bir ırk yoktur. Ahlak ve amelinin kendisini geri bıraktığı kimseyi nesebi öne geçiremez.⁴⁶ Kur'an öğretlerinde insanlar arasında temel üstünlük ölçüsünün takva, yani Allah'a itaatsizlikten sakınma olduğu belirtilmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla insanlar arasındaki cinsiyet, ırk, nesep, zenginlik, makam ve unvan gibi farklılıklar ahlaki bakımdan asla bir üstünlük sebebi sayılamaz.

Ahilik esaslarıyla ilgili fütüvvetnamelerde öne çıkan konulardan biri de cömertliktir. Cömertlik İslam ahlak literatüründe genellikle sehâ, sehâvet ve cûd kavramlarıyla ifade edilmiştir. Ahlaki bir ilke olarak cömertlik, eldeki imkânları meşru ölçüler içerisinde hiçbir

⁴³ el-Fussilet 41/34.

⁴⁴ el-İsrâ 17/37.

⁴⁵ Lokmân 31/18.

⁴⁶ Müslim, *“İlim”*, 11.

⁴⁷ el-Hucurât 49/13.

karşılık beklemeden gönüllü olarak başkalarının yararına sunma eğilimidir. Cömertlik israf ve cimrilik diye adlandırılan iki aşırılığın ortasıdır. Kur'an'daki sadaka, zekât, infak, ikram, ihsan, tasadduk ve îsâr gibi kelimelerin geçtiği ayetlerde cömertlik teşvik edilmiştir. Cömertlik bir erdem olmasının yanında kişiyi bencil duygulardan koruyarak Allah rızası ve insan sevgisine ulaştıran bir davranıştır. Cömertlikte Allah'a karşı sorumluluk bilinci, gönüllülük ve insanlara iyilik temel amaçtır. Bu yüzden cömertlikte bulunulurken sahibi nezdinde değer taşıyan şeyler paylaşılmalı, sağ elin verdiğini sol el görmemeli, gösteriş, övgü ve teşekkür gibi maddi veyahut manevi herhangi bir karşılık da beklenmemelidir.

İnsanlar arasında dinî, insani veya toplumsal paradigmalara gereği tasvip edilmeyen bazı davranışlar bulunmaktadır. İnsanın imaj ve itibarını zedeleyen kötü ahlak unsurları da diyebileceğimiz içki, kumar, şans oyunları, gıybet, sui zan ve tecessüs bunlardan sadece bir kaçıdır. Bunlar bir gruba dâhil olma veya ondan çıkarılmaya neden olabilecek bayağı davranışlardır. Ahilik teşkilatlanmasında da ahilerin bu yapıdan uzaklaştırılmasına neden olan söz konusu davranışlar hakkında Kur'an'da *“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”*⁴⁸ buyrulmuştur. Sarhoş ederek insanın aklını gideren, sağlıklı düşünmesini engelleyen maddeler dinen haramdır. Ahilikte de bu tür alışkanlık ve davranışlardan uzak durulması temel ilke kabul edilmiştir.

Aynı şekilde fütüvvetnamelerde ahilerin sorumluluk duygusundan uzak bir şekilde kesin bilgiye dayanmaksızın ön yargılı davranışları, söz taşımaları, birbirlerinin dokunulmaz olan mahrem hâlleri ve özel hayatlarını ifşa etmeleri asla kabul edilemeyen gayr-i ahlaki durumlardır. Gıybet, bir kimsenin aleyhindeki incitici, küçültücü söz ve davranışları ifade eden bir terimdir. İnsan onurunu zedeleyen, top-

⁴⁸ el-Mâide 5/90.

lumda dargınlık ve düşmanlıklara yol açan bir davranış olduğundan Kur'an'da da haram kılınmıştır. “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.*”⁴⁹ mealindeki ayet bu durumu anlatmaktadır.

Dünyanın pek çok yerinde dinî ve kültürel değerlerden kaynaklanan sâiklerle veya yaratılış özelliği gereği karşı cinslerin, nesli bozacak ve karışıklığa sebep olacak şekilde birlikte olmaları yasaklanmış; bu durum kanun ve yasalarla resmî teminat altına alınmıştır. İslam bilgini ve teorisyenler dinin amacının *zarurât-ı hamse* denilen beş temel ilkeyi yerleştirip korumak olduğunu ifade etmektedirler. Bu yüzden dinin, canın, malın, aklın ve neslin korunmasına yönelik hükümler bir yönüyle Allah'ın peygamber göndermekteki maksadını (*makasidü's-şâri'*) teşkil ederken bir yönüyle de insanların temel yararlarını gerçekleştirme amacından ibarettir. Çünkü insanları Allah'tan daha çok koruyan ve gözeten başka bir kimse yoktur. Bu yüzden Yüce Allah, fuhşiyâtın/ahlaksızlığın gizlisini de açığını da yasaklamıştır.⁵⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere İslam'da dinî hükümlerin gerçekleştirmeye çalıştığı maslahatlardan biri de neslin muhafazasıdır. Neslin korunması bütün insan türünü korumak ve yeni nesillerin yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu ise evlilik hayatının düzenlenmesi ve evlilik hayatına, kişilerin ırz ve namuslarına yönelik saldırı ve tecavüzlerin önlenmesiyle gerçekleşecektir. Zina, evlilik dışı cinsel ilişkidir. Büyük günahlardandır ve dinen haram kılınmıştır. Sadece tarafları ve yakınlarını değil bütün toplumu ilgilendiren, toplumun temel taşı olan aileyi kökünden sarsan, insanlardaki namus ve iffet

⁴⁹ el-Hucurât 49/12.

⁵⁰ el-Enâm 6/151; Müslim, “Tövbe”, 33.

duygusunu rencide eden, ahlaksızlığın yaygınlaşmasına neden olan sosyal bir suç ve cinayettir. Başta *aids* olmak üzere pek çok zührevi hastalığın temelinde zina yatmaktadır. “*Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur*”⁵¹ mealindeki ayet zinanın çirkinliğini ve kaçınılması gereken bir davranış olduğunu anlatmaktadır. Bu ayette ve diğer ayetlerde zinaya, yetim malına, gizli ve açığıyla bütün ahlaksızlıklara yaklaşılmaması emredilmektedir. Dolayısıyla olumsuz etkileri ve toplum tarafından yüz kızartıcı, kötü ahlak örneği bu gibi yaklaşımlar ahilikte de asla benimsenmemiştir.

2. Hadis/Sünnet

Dinî hükümler için Kur’an’dan sonraki ikinci ana kaynak hadis ve sünnettir. Kur’an’daki hükümlerin açıklaması ve Kur’an’da bulunmayan hükümler için sünnete müracaat edilmektedir. Söz, haber ve yeni şey anlamlarına gelen *hadis*, sünnetin yerine de kullanılabilen, sünnet ile eş anlamlı olan bir kavramdır. Sözlükte *sünnet*, iyi ya da kötü olsun, yani diğer bir ifadeyle gerek övülmeye gerekse kötülenmeye layık olsun tutulan yol, gidişat, davranış, âdet ve kanun gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak da sünnet, Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri ile O’na ait olan sıfatlardır.⁵² Kur’an’ın yorumu ve hayata uygulanış biçimi şeklinde de tanımlayabileceğimiz sünnete baktığımızda İslam ahlakının temel prensiplerinin parametrelerini görmek mümkündür. Ayrıca hadislerde *ahlak* ve *hulk* kelimelerinin kullanıldığını da görmekteyiz. İslam kültür tarihi incelendiğinde ikinci asırdan itibaren, tedvin hareketleriyle birlikte hadis kaynaklarının *kitâbü’l-birr*, *kitâbü husnî’l-hulk*, *kitâbü’l-edeb* ve *kitâbü’z-zühd ve’r-rekâik* gibi bölümleri ile ahlak üzerine kaleme alınan *kırk hadis* derlemeleri ve müstakil eserlerde ahlak konusunun ele alındığı görülmektedir.

⁵¹ el-İsrâ 17/32.

⁵² Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2012, ss. 14-25; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2015, ss. 1-3.

Dünyanın geçiciliği, Allah katındaki mükâfatların sürekliliği, inanıp hayırlı işler yapanların ahirette nail olacakları ecir ve mutluluk ile kötülük işleyenlerin uğrayacakları bedbahtlık hakkındaki nebevî izahlar Müslümanlarda duyarlı bir dinî ve ahlaki şuurun gelişmesine yol açmıştır. Hadislerde her türlü iyiliğin güzel ahlak olduğu belirtilmektedir.⁵³ Allah nezdinde güzel ahlak, bir insanın sahip olabileceği en güzel ve üstün şeydir. İnsanların en hayırlısı ahlakı en güzel olanıdır. Kıyamet gününde ameller tartılırken inanan ve güzel ahlak sahibi olan kimselerin mizanında güzel ahlaktan daha ağır gelen herhangi bir şey bulunmayacaktır.⁵⁴ Ahlakı güzel olan kimseler cennetin en üst katlarındaki köşklere ağırlanacaklardır.⁵⁵ İnananların iman bakımından en mükemmeli ahlakı en güzel olanlarıdır.⁵⁶ Allah'a inanan ve iman eden bir kimse nerede olursa olsun ona karşı gelmekten sakınmalıdır. İnsan olması sebebiyle herhangi bir kötülük yaptıysa onu silip yok etmesi için hemen bir iyilik yapmalı, insanlara iyi ahlak ile muamelede bulunmayı kendisine şiar edinmelidir.⁵⁷

Hız. Peygamber en güzel ahlaka sahipti. Ahlaka çok önem veren, onun iyi olması için Allah'a dua eden Hız. Peygamber aynı zamanda güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmişti.⁵⁸ Hız. Peygamber'in *tebliğ* ve *tebyîn* görevi yanında *temsîl* görevi de bulunmaktadır. Hız. Peygamber, kendisine gelen vahyi insanlara ulaştırmış, açıklamış ve onu bizzat yaşayarak rol model olmuştur. Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çokça zikreden kimseler için Hız. Peygamber'de bilinçli ve şuurlu bir şekilde taklit edilecek güzel ahlaki örnekler bulunmaktadır.⁵⁹ Çünkü Hız. Peygamber Yüce Allah'ın terbiye ve

⁵³ Müslim, "Âdâb", 3.

⁵⁴ Tirmizî, "Birr ve's-Sıla", 62.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Edeb", 7.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, "Sünner", 16.

⁵⁷ Tirmizî, "Birr ve's-Sıla", 55.

⁵⁸ Nesâî, "İftitâh", 16.

⁵⁹ el-Ahzâb 33/21.

gözetimindedir.⁶⁰ Hz. Peygamber'e ilk vahiy gelip de korku ve tedirginlik içerisinde, "*Bana ne oluyor ya Hatice! Kendimden endişeleniyorum.*" dediği zaman Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber hakkındaki "*Öyle deme! Yemin ederim ki Allah hiçbir zaman seni utandırıp üzmez. Çünkü sen akrabanı gözetirsin, doğru konuşursun, işini görmekten aciz kimsele- rin elinden tutarsın. Yoksulları kayırırsın, misafirleri ağırlarsın. Haksızlı- ğa uğrayan kimselere yardım edersin.*"⁶¹ şeklindeki söylemiş olduğu sözler onun ahlakını göstermesi bakımından son derece dikkat çeki- cidir.

Ahilik ile irtibatlı düşünülecek olursa Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinde kardeşlik, birlik ve beraberlik, yardımlaşma, paylaşma, hoşgörü, öfkeye hâkim olma, merhamet, adalet, affetme, dürüstlük ve güvenilirlik gibi güzel ahlak örneklerinin kimi zaman kısa ve sade üsluplarla, kimi zaman da teşbih ve temsil gibi farklı edebî sanatlarla anlatıldığı görülmektedir.

Kur'an'da olduğu gibi Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinde de vurgulanan konulardan biridir kardeşlik. Mekke'den Medine'ye hic- ret sonrasında muhacir ve ensar arasında *muâhât* yani kardeşlik söz- leşmesi yapılmıştır. Daha önce Medine'ye yerleşmiş ve imanı gönül- lerine yerleştirmiş olan Medineliler, malını mülkünü Mekke'de bıra- kıp gelen muhacirlerle kardeş olup bütün varlıklarını onlarla paylaş- mışlardır.⁶² Kardeşliğin bir tezahürü de gerçekten inanan bir insanın kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemesidir.⁶³ Kar- deşlik hukukunun gereği olarak gösterilen bu duyguda dünyevî her- hangi bir beklenti olmamalı, sadece Allah rızası olmalıdır.⁶⁴ Çünkü

⁶⁰ et-Tür 52/48; Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l- hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Yusuf el-Hindâvî, Mektebetü'l-Asrî, 2000, I/70.

⁶¹ Buhârî, "*Bed'ü'l-vahy*", 3, "*Tefsir*", 96/1; Müslim, "*İmân*", 252.

⁶² el-Haşr 59/9.

⁶³ Buhârî, "*İmân*", 7.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/145.

birbirlerini sadece ve sadece Allah için sevenler imanın tadına varabilirler.⁶⁵ Nebvî anlayışta inananlar birbirlerini sevmekte, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermekte bir vücudun organları gibidirler. Onlardan bir uzuv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve ateşle ona iştirak ederler.⁶⁶ Hakeza bir Müslüman diğer Müslüman kardeşinin dünya sıkıntılarından birini giderirse Yüce Allah da onun kıyamet sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalanın işini kolaylaştırıp ona ferahlık verirse Yüce Allah da o kimsenin ahirette karşılaşacağı sıkıntılarını kolaylaştırır.⁶⁷

Hz. Peygamber'in ümmetine olan hassasiyeti, onlara olan aşırı sevgi ve merhameti onun eşsiz ahlakının bir yansımasıdır. *"Allah'ın rahmetinden dolayı sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfired dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allah'a güven, doğrusu Allah güvenenleri sever."* mealindeki ayette de bu durum anlatılmaktadır.⁶⁸ Çünkü Hz. Peygamber inanan inanmayan bütün âlemlere ancak rahmet olarak gönderilmiştir.⁶⁹

İnsanlar arası ilişkilerde öfkeye hâkim olmak, hoş görmek ve affetmek konuları da hadislerde yer alan ahlaki prensiplerdendir. O yüzden asıl pehlivan güreşte rakibini yenen değil, imkân olduğu hâlde affedebilen ve öfkelenmediği zaman nefsine hâkim olabilir.⁷⁰ En üstün faziletlerden biri de vermeyene verebilmek, kötü söz söyleyen de bağışlayabilmektir.⁷¹ İslam ahlakı bağlamında Hz. Peygamber'in hadislerinde dürüstlük, güvenilirlik ve adalet konularına da yer verilmektedir. Aslında Mekke'de başlayıp Medine'de devam eden

⁶⁵ Müslim, "İmân", 15

⁶⁶ Müslim, "Birr", 66

⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Edeb", 60

⁶⁸ Âl-i İmrân 159.

⁶⁹ el-Enbiyâ 107.

⁷⁰ Müslim, "Âdâb", 29

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/439.

örnek toplum inşa sürecinde bu ilkeler önemli birer unsur olmuştur. Hz. Peygamber'in henüz daha peygamberlik vazifesi verilmeden önce bile “*Muhammedü'l-emîn*” yani güvenilir Muhammed olarak tanındığı bilinmektedir. Çünkü o söylediklerini bizzat yaşıyordu. Çünkü kendisine güvenilmeyen kişiye inanılması da mümkün değildi. İnanmayanların dahi itiraf ettikleri bu ahlaki nitelik sayesinde kendisine emanetler bırakılmaktaydı. İslam'ın ilk yıllarında önemli haberlerin ilan edildiği yer olarak Safa Tepesi'ne çıkan Hz. Peygamber “Ey Kureyş topluluğu !” diye seslenmişti. Kureyş kabilesi toplanınca “Şayet size şu dağın eteğinde bir süvari birliği var desem bana inanır mısınız?” diye sorduğunda “Evet, inanırız, bugüne kadar senin yalan söylediğine hiç şahit olmadık” cevabını almıştı. Bunun üzerine onlara “Öyleyse ben size büyük bir azabın uğrayacağını haber veriyorum. Allah bana en yakın akrabamı uyarmamı emretti. Siz “Allah'tan başka ilah yoktur” demedikçe benim size ne dünyada ne de ahirette bir faydam dokunur”⁷² diye seslenmişti. Bu olaydan Hz. Peygamber'in emniyet, sadakat ve güven noktasında zirvede olduğu ve sözlerine son derece itimat edildiği anlaşılmaktadır. Kâbe'nin tamiratı sonrasında Hâcerü'l-esved'in yerine konulması sırasında çıkan anlaşmazlıkta hakem olmuş, müşrikler onu safâ kapısından girerken görünce “el-Emin geliyor”⁷³ diyerek sevinmişlerdi.

Adalet, yardımlaşma ve paylaşma kavramları da İslam ahlakı bağlamında hadislerde vurgulanan konulardandır. Bir gün Mahzumoğulları Kabilesi'nden Fatıma adında asil bir kadın hırsızlık yapmıştı. Cezanın uygulanmaması hususunda aracı olsun diye Hz. Peygamber'in çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'i ricacı olarak gönderdiler. “Nasıl oluyor da bazı kimseler Allah'ın belirlemiş olduğu cezalarından birinin uygulanmaması için aracı olmaya kalkışıyor. Sizden öncekile-

⁷² İbn Hişâm, Abdülmelik İbn Eyyüb el-Hımyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka, v.dğr., I-II, VII. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2009, I, 351; Müslim, “*İmân*”, 89.

⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 194.

rin helak olmasının sebebi içlerinden asil, ileri gelen biri hırsızlık yaptığında onu serbest bırakmaları; zayıf ve fakir bir kimse hırsızlık yaptığında da cezalandırmalarıydı. Allah’a yemin ederim ki Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı onun da cezasını verirdim.”⁷⁴ diyerek adaletin imtiyazsız olarak herkesi kuşatması gereken ahlaki bir erdem olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber’in ahlakında imkân olduğu sürece kimseye “hayır” dememek düsturu hâkimdi. Bu anlamda o, insanların en cömerdi ve en yardımseveriydi.⁷⁵ Ümmetine de eli açık olmayı, ikram etmeyi, infak etmeyi, kendisi ihtiyaç içerisinde olsa bile başkasına yardım etmeyi öğütledi.

Ahilik ilkelerinde insanlar arası ilişkilerde önemli yeri olan misafirperverlik konusunun da yer aldığı görülmektedir. “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna iyilik etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayırlı ve faydalı söz söylesin ya da sussun.”⁷⁶ anlamındaki hadis-i şerifte misafire ikram etmek, komşularla iyi geçinmek ve güzel söz söylemek gibi ahlaki ilkeler, Yüce Allah’a ve ahiret gününe iman etmenin gereklerinden biri olarak anlatılmaktadır.

Buraya kadar anlatılan belli başlı bazı örneklerin yüce dinimiz İslam’ın ahlaki ilkelerinin temelini oluşturduğu gibi ahilik müessesine de yansıdığı görülmektedir. Ahi ahlakının oluşumunda ve ahilik müessesesinde insanların ihtiyaçlarını karşılama gayreti içerisinde olmak, gözü gönlü tok olmak, insanların ayıp ve kusurlarını örtmek, samimi ve güler yüzlü olmak, her daim insanların yardımına koşmak, bela ve musibetlere sabretmek, halkın hoşnutluğundan başka bir beklentiye kapılmamak, kanaat etmek, sır tutmak ve hayâ sahibi olmak gibi te-

⁷⁴ Buhari, “Enbiyâ”, 54; “Megâzî”, 53; Müslim, “Hudûd”, 8-9.

⁷⁵ Müslim, “Savm”, 7.

⁷⁶ Buhari, “Rikâk”, 23.

mel değer ve ilkeler de önemlidir.⁷⁷ Hadis-i şeriflere baktığımızda bu tür ahlaki ilkeleri destekleyen pek çok rivayetin bulunduğu da görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an ve sünnet temelli İslam ahlakı, iş ve ticaret gibi farklı alanlarda etkilerini göstererek insanların mutlu ve huzurlu olmalarını sağlamış, ahilik gibi nice müesseselerin işlevselliğini sürdürmesinde ilham kaynağı olmuştur.

C. İSLAM'DA İŞ AHLAKI VE ÖNEMİ

Kendisinin veya bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimlerini sağlamak gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik amaçlarla başlayıp zamanla ihtiyaç sınırlarını aşan istek ve arzuların teminine yönelik olarak da varlığını sürdüren ve ekonomik değeri olan her türlü çalışma ve etkinliğe iş denmektedir. İlk insanla birlikte var olan iş olgusu gereği insanlar varlıklarını devam ettirebilmek için çalışmak, üretmek ve iş görmek mecburiyetindedir. İş ahlakı, işçi-işveren ilişkileri, alım-satım, üretim ve tüketim gibi konular başta olmak üzere her tür iş ilişkisinin ahlaki değerler zemininde yapılmasını konu edinen bir ahlak dalıdır.

İslam ahlakının en önemli kısımlarından biri de toplumsal ve ekonomik hayatta geniş yansımaları olan iş ahlakıdır. Batı dünyasında 1960'lı yıllardan itibaren iktisadi ve idari bilimler alanında bir disiplin ve araştırma konusu olarak gelişen iş ahlakının İslam'ın başlangıcından ve Selçuklulardan itibaren ahilik vb. şekillerde tezahür eden geniş bir iş ahlakı literatürü ve etkin bir deneyimi bulunmaktadır. İslam iş ahlakıyla ilgili ayetler, hadisler, rivayetler, uygulamalar ve ahlak kitap-

⁷⁷ Ceylan, Kâzım, *Ahilik*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür yay. Kırşehir: 2012, s. 38; Erken Veysi, "Ahilik Teşkilatının Vizyonu", II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri, KBY., Ankara, 1999; Alıyeva, Metanet Azizgizi, "Ahilik Kuralları ve Türk İdeoloji Yolu", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler*, (Kırşehir, 15-17 Ekim 2008), haz. 24. Ahilik haftası kutlama komitesi, (Kırşehir: 2011), 1/50-64).

larında derlenip toparlanan birçok hüküm, ilke, öğüt ve örnek bulunmaktadır.

Son ilahi din olan İslamiyet, getirmiş olduğu evrensel ahlak ilkeleriyle aile, eğitim, siyaset ve ticaret gibi pek çok alanlarda insanların hayatını düzenlemiştir. İş ahlakı, genel ahlak ilkelerinin çalışma ve üretim gibi iş dünyası alanına uyarlanmasıdır. Taraflar arasında karşılıklı itimat ve güven, saygı, anlayış ve hoşgörü, ahde vefa, sorumluluk ve çevre duyarlılığı gibi ilkeler iş dünyasına uyarlanabilecek ahlaki ilkelerdir. İş, üretim ve ticaret alanında bu ilkeler göz önünde bulundurulduğunda çalışma hayatına huzur gelecek, üretim, kalite ve verim artacaktır. Aynı zamanda kamera ve katı iş kurallarının engel olamadığı bazı muhtemel olumsuzlukların da bu sayede önüne geçilmiş olacaktır.

İnsanın değerini, onun dünya ve ahiret mutluluğunu merkeze alan ahilik teşkilatı ve düşünce yapısının özünde önemli ahlaki ilkelerden biri olan, **“hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış” anlayışı** bulunmaktadır. Ahilik, iş ahlakını çalışma dünyasına başarıyla uygulayan bir sistemdir. Ahilik anlayışında ilim öğrenmek, çalışmak ve üretmek temel prensiplerendir. Kur’an-ı Kerim de okumayı, öğrenmeyi, çalışmayı ve üretken olmayı emretmektedir. Kur’an’ın ilk emrinin “Oku!” olması, bilenler ile bilmeyenlerin asla eşit olamayacağı, herhangi bir iş ve ibadeti bitirince hemen bir başkasına yönelmenin yani boş durulmaması gerektiğinin emredilmesi ve insan için ancak çalıştığının karşılığının olacağı gibi durumlar bunu göstermektedir.⁷⁸

Maddi durumu, makam ve vazifesi ne olursa olsun, insanlar bir tarağın dişleri gibi eşittir. Kul olarak hiç kimsenin diğerinden bir imtiyazı veya üstünlüğü yoktur. İş hayatındaki makamsal farklılıklar

⁷⁸ en-Necm 53/39; ez-Zümer 39/9, el-İnşirah 94/7.

Allah katında insana özel bir konum kazandırmaz. Allah'ın huzurunda insanı değerli kılan ancak imanı, ibadeti, ahlakı ve takvasıdır. Allah, insanların suretlerine ve mallarına bakmaz, ancak kalplerine ve amellerine bakar.⁷⁹

İnsan hayatında ahlak ile irtibatı bulunmayan hiçbir alan yoktur. İş ve ticaret alanı da bunlardan biridir. Meşruiyet, adalet, ihsan, niyet ve ihlâs iş ahlakında bulunması gereken konulardır. Öncelikle yapılan bir iş İslam'a uygun olmalıdır. Bir işverenin veya işçinin yaptığı/yaptırdığı iş dinî hükümlere aykırı olmamalıdır. Bir işi yapan, yaptığı işi kulluk bilinci ve şuuruyla yapmalıdır. Ayrıca Allah rızasından başka hiçbir maksat araya girmemelidir. Bir kişiye iş vererek helal yoldan kazanç sağlamasına ve ailesini geçindirmesine yardımcı olmak hem bir iyilik hem de karşılıklı hak ve sorumluluklar doğuran bir durumdur. Allah'ın rızası ve toplumsal huzur karşılıklı yükümlülüklerle riayet etmeye bağlıdır. İslam iş ahlakında işçi ile işveren arasında kardeşlik bağı bulunmaktadır. Bu bağ ise sevgi, saygı, şefkat, merhamet, dayanışma ve yardımlaşma temeline dayanmaktadır. Kardeşlik hukuğu ve mesuliyetiyle hareket eden bir işveren, işçisinin haklarını gözetir. Onu emanet olarak görerek hak ettiği ücreti zamanında öder. Takatının üzerinde işler yükleyerek sağlık ve hayatını tehlikeye atmaz. İş kazalarına karşı gerekli tedbirleri alır. İslam'da iş ahlakının işçiye ve işverene yüklediği sorumluluklar vardır. İşini sağlam yapmak, çalışılan mekân, eşya ve malzemeleri kendi malı gibi korumak, iş yerinin imkânlarını şahsi ihtiyaçları için kullanmamak, verimli ve kaliteli bir iş çıkarmadığında bunun haksız kazanç elde etmesine sebep olacağını bilmek bunlardandır. Çünkü insan her daim murakabe altındadır. Yüce Allah sonsuz ilmiyle insanın yaptığı veya yapmadığı her şeyi bilmektedir. İnsanın sağ ve sol tarafında bulunan melekler onun amellerini kaydetmektedir. Ayrıca Allah; ilmi, görmesi, duyma-

⁷⁹ Müslim, "Birr", 34.

sı, iradesi, gücü ve rahmeti gibi sıfatlarıyla insana şah damarından daha yakındır.⁸⁰ İşveren veya esnafın asıl yükümlü olduğu şey, zulmetmeyip adil davranmaktır. Bunun da ötesinde işçisi veya müşterisi menfaatine göstereceği her türlü ihsan, âlicenaplık, ikram ve fazilet iş ahlakının gereğidir. İslam'da kolaylaştırmak, zorlaştırmamak, sevdirmek ve nefret ettirmemek esastır. Allah işi, alışı, satışı, ödemesi ve tahsili kolay ve güzel olan kişiye merhamet eder. Böyle olan kimseleri sever ve onlardan razı olur.⁸¹

Gazali'ye (ö. 505/1111) göre iş ahlakı bağlamında ticaretle uğraşan kimselerin fahiş kârdan kaçınmaları, yeri geldiğinde kârdan fedakârlık etmeleri, alacakların tahsilinde müsamahakâr davranmaları, borcunu ödemek için alacaklının gelmesini ve vadesinin dolmasını beklemeden imkânı varsa onun ayağına gidip borcunu ödemeleri, pazarlıktan pişman olup cayana kolaylık göstermeleri, fakirler için ayrı bir veresiye defteri tutarak borçlarını ödeyemedikleri takdirde kendilerinden alacağını istememeye niyet etmeleri ideal iş ahlakının genel esaslarındandır.⁸²

Herhangi bir işte çalışanlar, işverene karşı haset beslememeli, mesuliyet ve liyakat sahibi olmalı, iş ve mesleğinin inceliklerini bilmeli, eksikliklerinin farkında olmalı, işverenini ve iş arkadaşlarını sevmelidir. İslam iş ahlakının gereği olarak sanat ve zanaat erbabı kişiler helal kazanç peşinde olmalıdır. Yamak, çırak, kalfa ve ustalarına sadece meslek öğretmek değil aynı zamanda sadakat, dürüstlük, alın teri ve helal kazancın önemini de öğretmelidir. Nebevi hikmete dayalı iş ahlakını bu şekilde nesillere aktarırken tevazu ve güzel ahlaktan taviz verilmemelidir. Çünkü bir kutsi hadiste belirtildiği üzere **Yüce Allah, kendi ismini kullanarak söz verdiği hâlde sözünde durmayan,**

⁸⁰ Kâf, 50/16-17.

⁸¹ Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, h. 1412, 4/130.

⁸² Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, II, 186-193.

hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen, bir işçiyi istihdam edip ondan verim aldığı de hak ettiği ücreti vermeyen kimsenin karşısına ahirette hasım olarak dikilecektir.⁸³

İnsanlar nezdinde yapılan iş ile kişi bütünleştirilmektedir. Adeta yapılan iş kişiyi temsil etmektedir. İcra edilen işin türü ve değeri, ortaya konan eserin kalitesi o kimsenin iş ahlakı ve karakterini yansıtmaktadır. Ziya Paşa'nın terkib-i bendinde ifade edildiği gibi:

*“Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde”*⁸⁴

İslam dini, mensubu olduğu kişilerden dinî dünyevi ibadet, iktisat, ziraat, ticaret, hukuk ve kamu idaresi gibi herhangi bir alanda yapmış oldukları herhangi bir işi düzgün ve güzel yapmalarını istemektedir. Çünkü yapıp yaratanların en güzeli olan Yüce Allah insanlardan birinin herhangi bir iş yapacakları zaman onu temiz, düzgün ve güzel yapmalarından hoşlanmaktadır.⁸⁵

Bilgi, beceri ve birikim paylaşımı da İslam'da yapılması istenen hususlardandır. Bu nedenle bir iş alanında ihtisas ve ehliyet sahibi uzmanlaşmış kimselerin kazanımlarını haset, haksız rekabet ve kıskançlık gibi sebeplerle gizlememeleri, başkalarına öğretmek suretiyle kendilerine verilmiş olan bu nimeti bir yönüyle tasadduk edip paylaşmaları gerekmektedir. Bu durum kişisel gelişim ve ekonomik büyüme açısından da son derece önemlidir. Ayrıca her alanda olduğu gibi bir Müslümanın özellikle çalışma alanında hakkını teslim edemeyeceği veya yapamayacağı şeyleri söylememesi de iş ahlakı açısından dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Kısacası İslam iş ahlakının iş, işçi ve işvereni ilgilendiren önemli incelikleri bulunmaktadır.

⁸³ Buhârî, “İcâre”, 10

⁸⁴ Göçgün, Önder, *Ziyâ Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İzmir, 1987, s. 58.

⁸⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Şuabü'l-İman*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmîd, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, IV/334.

D. İSLAM'DA SORUMLULUK AHLAKI

Sorumluluk; bir insanın görevlerini yerine getirip getirmedeği; iman, amel, fiil, söz ve davranışlarının doğru olup olmadığı konusunda hesaba çekilmesi demektir. Varlıklar içerisinde nimetlerden şuurulu şekilde ve en üst düzeyde faydalanan tek varlık insandır. Kur'an'da göklere, dağlara ve yere arz edilen emaneti insanın yüklendiğinden bahsedilmektedir.⁸⁶ Zerre miktarı yapılan hayır ve şerrin karşılığının olması⁸⁷; insanın, iman ve inkâr arasında serbest bırakılması⁸⁸ ve nihai dönüşün Yüce Allah'a olacağının belirtilmesi⁸⁹ gibi ayetlerden anlaşıldığına göre dünyada irade hürriyeti ve tercih hakkı verilerek davranışlarından sorumlu kılınan tek varlık insandır. Bu durum insanı hayvanlardan ve diğer varlıklardan ayırarak ona üstün bir değer katmaktadır. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız."⁹⁰, "İnsanlar denenip sınavdan geçirilmeden sadece "iman ettik" demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar"⁹¹ mealindeki ayetler de insanın ahlaki ve ameli sorumluluğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'an'daki "*takva*" kelimesinin geçtiği ayetlerde insana ve özellikle inananlara davranışlarında kulluk bilinci ve şuuru içerisinde olmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.⁹² Bu sorumluluk insanın ahlaki davranışlarına da yansımaktadır. Çünkü sorumluluk ahlaki insanın fitratının gereğini yapması, vicdanının sesine kulak vermesidir. Bu ahlaki ve vicdanî sorumluluk sayesinde insan kötülük işlediğinde üzüntü duyar içinde bir sıkıntı hisseder. Bu durum onun mümin olduğuna işaret eder.⁹³ Bilişsel, duygusal ve psikomotor davranışları ile cömertlik, dürüstlük, adalet, çalışmak ve temiz kazanç gibi

⁸⁶ el-Ahzâb, 33/72.

⁸⁷ ez-Zilzâl, 99/6-8.

⁸⁸ el-Kehf 18/29.

⁸⁹ el-Ankebût 29/17.

⁹⁰ en-Nur 23/115.

⁹¹ el-Ankebut 29/2.

⁹² el-Haşr 59/18.

⁹³ Müslim, "*Birr*", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/251-252.

ahlaki fiilleri insandaki söz konusu sorumluluk duygusundan kaynaklanmaktadır. Çünkü ahlaklı olmak ile sorumluluk arasında doğrusal bir ilişki vardır. Ahlaklı olmak kişiye ferdi sorumluluk yüklediği gibi, ferdi sorumluluk da ahlaklı olmayı gerektirmektedir. Ahlaklı olan kimse bunu inancı, çevresi, benimsediği ilkeler veya kanunlara karşı duyduğu mesuliyet düşüncesi dolayısıyla yapmaktadır. İslam’da sorumluluk ahlakı Allah’a, Peygamber’e, kendimize, aile bireylerine, akraba ve komşulara, çevremize, devletimize, beşerî münasebetlerimize ve icra ettiğimiz mesleğe karşı duyarlılığımızdan kaynaklanan bir ahlaka göre gelişmektedir.

Sorumluluk belli bir yaşta başlar ve öncelikle bireyseldir. Kişiler, sahip olunanlar ve görev alanları genişledikçe sorumluluğun sınırları da genişler. Kimse kimsenin günahını, sevabını yüklenemez. Herkes yaptıkları veya yapması gerekip de yapmadıklarından sorumludur. Bir insan kendisine verilen maddî manevî bütün nimetlerden, nerden kazanıp nereye harcadığından, ailesinden, işçisinden ve bildikleri ile güzel davranışta bulunup bulunmadığından sorumludur. Aynı şekilde gençliğini nasıl geçirdiği, ömrünü nerede tükettiği, sağlığında ve boş zamanlarında ne yaptığı gibi durumlar bir kimsenin sorumluluk alanlarını oluşturmaktadır.

E. İSLAM’DA TİCARET AHLAKI

Dinler, insanların gerek “Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?” gibi büyük varoluşsal sorularına cevap oluşturacak dünya görüşleri ve inanç esasları sunarken gerekse onlara kendilerini bencillik ve saldırganlık gibi kötü duygu ve dürtülerden nasıl arındırıp iyi bir insan olmanın yollarını gösteren yaşam biçimleri ve ahlak esasları sunarlar. Her dinin bir ahlakı vardır.⁹⁴ Yegâne hak ve son din olan İslam; çalış-

⁹⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 17.

ma, iş ve ticaret hayatına en fazla önem veren bir dindir. İslam dininin iman ve ibadet yanında en önemli kısımlarından biri de ahlaktır. İslam ahlakının kaynağı Kur'an ve sünnete yani dine dayanır. Etimolojik yönden din, Arapça “*deyn*” kökünden türemiş isim veya mastar bir kelimedir.⁹⁵ Din, insanın Yüce Allah, insanlar ve diğer varlıklarla münasebetlerini düzenleyen, hayatını şekillendirip yön veren kurallar bütünüdür. Dinsiz bir millet, dinsiz bir toplum asla düşünülemez. Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanundur.⁹⁶ Din, kaide ve kurallardan oluşur, beşer kaynaklı olamaz, bir akıl ve irade işidir, özü itibarıyla insanları hayırlı ve iyi şeylere yöneltir.

Din, Allah ile insan ilişkisini düzenlediği gibi insanlar arası münasebetleri de düzenlemektedir. Bu anlamda ticari hayatın bir parçası olarak ahilik bünyesindeki usta, kalfa ve çırak münasebetlerinde de dinin belirleyici ilkelerinin olduğunu görmekteyiz.

Mal ve eşyayı ucuz fiyata satın alıp yüksek fiyatla satmak suretiyle kâr ve kazanç elde etmeye ticaret denmektedir. Ticaretle uğraşan kimseler yani tacirler zekâ, beceri, yetenek ve diğer hususları işe katarak rakiplerini yenmek zorundadırlar. Bu esnada tabi ki ahlaki ilkelerden taviz verilmemelidir.

Ahilik düşüncesinde Yüce Allah'ın yasakladığı şeylerden kaçınmak, harama el uzatmamak, kul hakkı yememek de önemli ilkelerdendir. Kur'an'da ismi geçen peygamberler, örnek ve model şahsiyetlerdir. Hz. Peygamber, muallim olarak ahlaki ilkeleri tamamlamak üzere gönderilmiştir. Hz. Peygamber ticari hayatıyla da en güzel örnektir.

⁹⁵ Tümer, Günay, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9: 312-320, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

⁹⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed Murtaza Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, ts., XXXV/56.

İnsanların maddi ve manevi kişiliklerinin gözlemlenebildiği en önemli ortamlardan biri de ticari hayattır. Her şey bir takdire göre yaratılmıştır. İslam dini ticari hayatta bazı noktalara dikkat edilmesini istemektedir. Bir Müslüman ölçü ve tartıyı adalet üzere yapmalı, hassas davranmalıdır.⁹⁷ Hak ve adaletin gerçekleşmesi ise ölçünün tam olması, yanlış alet kullanılmaması ve ölçme işleminin doğru yapılmasıyla. Ölçü ve tartıda hile yaparak insanları aldatmak büyük bir vebal ve ahlaksızlıktır. Kur'an'da eksik ölçüp yanlış tartanlar kınanmaktadır. Çünkü bu tip insanlar başkalarından alırken dolu dolu alıp tam ölçer; başkalarına bir şey ölçüp tartacakları zaman ise eksiltirler. Böyle kişiler insanların yeniden diriltilecekleri o büyük güne, Allah'ın huzurunda hesap vereceklerine de gerçek anlamda inanmamaktadırlar.⁹⁸

Müslüman; sözüne, işine ve davranışına güvenilen, her konuda kendisinden emin olunan kişidir.⁹⁹ İslam ticaret ahlakında yalan konuşmamak ve alışverişte yeminden kaçınmak gerekmektedir. Bu yüzden insanların aldatılmaması için Kur'an ve hadislerde yemin meselesine müstesna bir yer ayrılmış, alışverişlerde yemin etmek hoş karşılanmamıştır.¹⁰⁰ Hz. Peygamber alışverişte yemin konusunda şöyle buyurmuştur: *“(Yalan yere) yemin mala rağbeti artırsa bile bereketi götürür”*.¹⁰¹ Yemin ve ahitlerini az bir bedele satanlar temize çıkartılmayacağı gibi ahirette de yüzlerine bakılmayacaktır.¹⁰² Satıcı müşteriyi aldatıp zarara uğratmamak için malının müşteri tarafından bilinmeyen kusur ve ayıplarını söylemelidir.¹⁰³ Bir gün Hz. Peygamber çarşıya uğramış, bir buğday satıcısının yanına varmıştı. Elini buğday yığınının altına daldırınca ıslak ve nemli olduğunu fark et-

⁹⁷ Rahman, 55/7-9.

⁹⁸ el-Mutaffifin, 83/1-6.

⁹⁹ Müslim, “İmân”, 14.

¹⁰⁰ Buhârî, “Büyü”, 26.

¹⁰¹ Müslim, “Büyü”, 41.

¹⁰² Âl-i İmran, 3/77.

¹⁰³ Buhârî, “Büyü”, 19.

mişti. Satıcıya, “O nemli/ıslak kısmı insanların/müşterilerin görmesi için ekin yığınının üstüne getirseydin ya! *Bizi aldatan bizden değildir*” demişti.¹⁰⁴

İslam’da aldatmamak ve aldanmamak esastır. Dürüstlük; kişi, zaman, şartlar ve mekâna göre değişkenlik arz eden rölatif bir kavram değildir. Bu yüzden malının değerini bilmeyen, o bölgenin ticaret kültüründen haberdar olmayan, çabuk aldanan saf müşteri veya satıcıya malın gerçek değeri söylenmelidir. Bilgisizlik, tecrübesizlik ve saflıktan istifadeye kalkışmak, gabindir/kandırmadır. Gönlünde Allah korkusu ve rızası olanlar, bu hususta son derecede titiz ve hassastırlar. Çünkü bir gün bir adam Hz. Peygamber’e, yaptığı satım akitlerinde sürekli aldandığını söyleyince Hz. Peygamber de ona: “Alım satım yapacağın zaman karşı tarafa: ‘*Aldatmaca yok!*’ de”¹⁰⁵ buyurdular.

Ticarette mal hırsından da kaçınılmalıdır. Çok mal kazanma uğruna ticari ahlaktan taviz verilmemelidir. Zira asıl zenginlik mal çokluğu değil gönül tokluğudur.¹⁰⁶ Aynı şekilde satılmakta ve pazarlığı yapılmakta olan bir mala satış işlemi sonlanıp da taraflar birbirinden ayrılmadığı sürece müşteri olunmamalıdır.¹⁰⁷

İnsanların ve cinlerin yaratılış gayesi Allah’ı tanımak ve ona kulluk etmektir.¹⁰⁸ İslam ticaret ahlakında ibadet her şeyden önce gelmektedir. Ticaret, alışveriş ve çok kazanma hırsı kişiyi namazdan, zekât vermekten, Allah’a kulluk ve ibadetten alıkoymamalıdır.¹⁰⁹ Çünkü her hak sahibinin kişi üzerinde ödemesi gereken hakkı vardır. Kara borsacılık, ihtikâr, hile, stokçuluk, sahtecilik, rayic/piyasa fiyatını gizlemek, fahiş kâra kaçmak, ticaret için dinî duyguları istismar

¹⁰⁴ Müslim, “*İmân*”, 43.

¹⁰⁵ Buhârî, “*Büyü*”, 48.

¹⁰⁶ Tirmizî, “*Zühd*”, 40.

¹⁰⁷ Müslim, “*Nikâh*”, 6.

¹⁰⁸ ez-Zâriyât 51/56.

¹⁰⁹ en-Nûr 24/37.

etmek ve malın ayıbını gizlemek ticarette dinin tasvip etmediği sakıncalı günah davranışlardır.¹¹⁰

Özetle ticaret meşru mal edinme ve kazanç yollarından biridir. Bu kazanç yolunu seçen kimse, ölçü ve tartıyı adâletle yapmalı, hile ve haksızlıktan sakınmalı, malına sürüm sağlamak için yalan konuşmamalı, yalan yere hatta doğru da olsa gereksiz olarak yemin etmemeli, müşteriye kolaylık sağlamalı, karaborsacılık yapmamalı, ticareti onu dinî ibadetlerini yerine getirmekten ve Allah'ı anmaktan alıkoymamalıdır. Çünkü doğru ve güvenilir tüccar (kıyamet gününde) nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır.¹¹¹

F. HELAL VE MEŞRU KAZANÇ

Yeryüzündeki her şey insan için yaratılmıştır.¹¹² Dünya üzerindeki bütün canlıların ve insanların rızıkları ancak Allah'a aittir.¹¹³ Fakat rızkın da helal ve haram olanı vardır. Helaller bellidir, haramlar da bellidir. Helal ve haram olan şeyler Kur'an ve sünnette açıkça belirtilmiştir. Hakkında bir hüküm bulunmayanlar ise serbest bırakılmıştır. Yüce Allah, insanın helal ve temiz olan şeyleri yiyip içmesini, helal kazanç temin etmesini emretmektedir. İslam'da yenilmesi, içilmesi ve yapılması uygun olan şeylere *helal*; hakkında herhangi bir yasak ve engelleyici hüküm bulunanlara da *haram* denmektedir. İslam dinî insanların bir köşeye çekilerek başkalarına bağımlı, tembel ve miskin bir halde yaşamalarını, sosyal hayattan uzaklaşmalarını tasvip etmez. Bu nedenle bir kimsenin, eline ipini alıp dağdan sırtına bir bağ odun yüklenerek getirip satması bir başkasına el açıp istemesinden daha

¹¹⁰ Müslim, “Musakâr”, 26.

¹¹¹ Tirmizi, “Büyük”, 1.

¹¹² el-Bakara 2/29.

¹¹³ Hûd 11/6.

onurlu ve hayırlıdır.¹¹⁴ Yine bir kimsenin tüketebileceği en hayırlı lokma ancak kendi el emeği ve alın teriyle kazandığıdır.¹¹⁵

İnsanlar ürettikleri mal ve ürünleri pazarlamak veya geçimlerini temin etmek için ulusal veya uluslararası düzeyde ticaret yapmaktadırlar. Ticaret ve alışveriş sosyal hayatın zorunlu bir unsurudur. Çarşı ve pazarlar insanların nasiplerini alacakları, Allah'ın kurulmuş sofralarındır. Rızkın onda dokuzu ticarettedir.¹¹⁶ İslam'da temiz ve helal kazanç temel gayedir. Yüce Allah, alışverişini helal kılmış; faizi ise haram kılmıştır.¹¹⁷ Hz. Peygamber de Veda Hutbesi'nde, "Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyetten kalma bu çirkin âdetin her türlü ayağımın altındadır"¹¹⁸ buyurmuşlardır. Bu nedenle ticaretle uğraşan müminlerin birbirlerinin mallarını hırsızlık, gasp, kumar, faiz ve rüşvet gibi meşru olmayan yollarla değil, karşılıklı rıza ve anlaşmaya dayanan ticaret yoluyla yemeleri emredilmiştir.¹¹⁹

Bir düzen ve ölçüye göre yaratılan kâinattaki bütün varlıkların uymak zorunda oldukları kurallar bulunmaktadır. Tek hücrelilerden omurgalıları, sürüngenlerden ayakları üzerinde yürüyenler ve kanatlarıyla uçanlara varıncaya kadar kâinattaki bütün varlıklar şaşmaz bir programa göre hareket etmektedir. Yaratılmış olan varlıkların en saygın ve şerefli olan biz insanlar için de elbette uymamız gereken *helal* ve *haram* dediğimiz bazı emir ve yasaklar söz konusudur. Bunla-

¹¹⁴ Buhâri, "Müsâkât", 15.

¹¹⁵ Buhâri, "Büyü", 15.

¹¹⁶ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahman el- İrakî, *el-Muğni 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut: 2005: 504.

¹¹⁷ el-Bakara, 2/275.

¹¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-âliye*, Dâru'l-âsime, 2000, XIII, 438; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru âlemi'l- Kütüb, Riyad: 2003, III, 356.

¹¹⁹ en-Nisâ, 4/29.

rın neticesinde mükâfat veya ceza söz konusudur.¹²⁰ Her padişahın bir koruluğu vardır. Her ülkenin, halkın huzur ve güvenini teminat altına alan kanun ve yasaları vardır. Tıpkı bunlar gibi Allah'ın da evlilikten miras taksimine, ibadetlerden ticaret hayatına varıncaya kadar Kur'an'da belirlediği sınırları bulunmaktadır. Bu sınırların gözetiminde kalp ve akla büyük vazifeler düşmektedir.¹²¹ Söz konusu sınırların gözetilmesi ile helal ve meşru kazanç arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Rızkın temiz olması, kazancın helal ve meşruluğunun insanın fiziki ve manevi dünyasına da tesiri vardır. O yüzden

Benzemek istersen Lokman'a
Dikkat edeceksin lokmana, denilmiştir.

Bu bağlamda şu anekdotu hatırlatmakta fayda görülmektedir. Anlatıldığına göre İstanbul'un Vefa semtine adı verilen, Fatih devrinin büyük âlim ve evliyalarından, Molla Gürani (ö. 1488) gibi devrin manevi önderlerinden Şeyh Ebü'l-Vefa (ö. 1490) hazretlerinin oyun yaşına gelmiş bir çocuğu vardır. Bu çocuğun kötü bir alışkanlığı bulunmaktadır. Ucuna çivi çakılmış bir değnekle evlere içme suyu taşıyan sakaların kırbalarını delmektedir. Kırba, evcil hayvan derisinden yapılan kolayca delinebilen bir tür su tulumbasıdır. Su taşıyan sakalar, bir din ulusunun oğludur, elbette bu alışkanlığından zamanla vazgeçer diye düşünseler de sonunda çocuğu Vefa'ya şikâyet etmek zorunda kalırlar. Vefa, öncelikle kendine döner ve acaba ben bu çocuğa haram lokma yedirdim mi diye düşünür, sonra da hanımına sorar: 'Hanım, hamileyken veya süt emzirirken bu çocuğa haram yedirip içirdin mi?' der. Hanımı düşünür taşınır, rüyaya yatar ve en sonunda, komşu ziyaretinde canı çektiği için komşusu her dışarı çıktığında yakasından çıkardığı iğneyle delerek suyunu içtiği portakallar aklına gelir. Bunu duyan Vefa, "Desene hanım bizim iğne, çuvaldız oldu."

¹²⁰ en-Nisâ 4/13.

¹²¹ Buhârî, "İmân" 39; Müslim, "Musâkat" 107, 108; Tirmizî, "Büyü", 1.

der. Çocuğuna kızmaz. Sakaları çağırır ve zararlarını tazmin eder. Bundan sonra da çocuk bir daha bu olumsuz davranışı yapmaz.

Dolayısıyla helal ve meşru kazanç pek çok açıdan önem arz etmektedir. Yüce Allah temizdir, ancak temiz olanı sever. Yediği, içtiği, giydiği, kazandığı haram ve kirli olan kişilerin yapacağı hayır ve hase-natı asla kabul etmez.¹²²

İslam'da emek sarf edilerek mal kazanma, kimseye muhtaç ol-madan hayatı sürdürebilme, çoluk çocuğun nafakasını temin etmek için meşru yoldan çalışma bir nevi nafile ibadet ve kutsal davranıştır. Allah her an gözetlemektedir.¹²³ Sadece ona inandığını ve kulluk etti-ğini iddia eden kimse helal ve hoş rızıklar tüketmelidir.¹²⁴ Bu yüzden ticaretle uğraşan kimseler helal ve meşru kazanç temininde Allah'ın koyduğu sınırları/haramları gözetmelidir. İçki, kumar, şans oyunları, hile, rüşvet, yetim malı ve kul hakkına tevessül gibi şeytani tuzak ve adımlardan mutlak surette kaçınmalıdır.¹²⁵

Hz. Peygamber'e en temiz kazancın ne olduğu sorulduğunda: *"Kişinin kendi elinin emeği, bir de dürüst ticaretin kazancı"* cevabını vermiştir.¹²⁶ Buna göre her Müslümana yakışan ve kendisinden bek-lenen, meşru yollardan emek sarf ederek alın teri akıtarak mal mülk kazanıp geçimini sağlaması ve kimseye muhtaç olmamasıdır. İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.¹²⁷ Hem ahirette hem de dünyada insanın eline geçecek olan ancak çalışıp alın teri ve emek harcayarak elde ettiği-dir. Müslüman hangi sektörde ve kademedede çalışırsa çalışsın kendi kursağından geçecek ve canı kadar sevdiği ailesine yedireceği lokmanın tam anlamıyla helal olmasına gayret etmelidir.

¹²² Müslim, *"Zekât"*, 65.

¹²³ el-Fecr, 89/14.

¹²⁴ en-Nahl 16/114.

¹²⁵ el-Bakara 2/168.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/141.

¹²⁷ en-Necm, 53/39.

1. İslam'a Göre Borçlu-Alacaklı İlişkileri

Borç ve alacak ilişkisi ticari hayatta sık karşılaşılan durumlardandır. Satış işleminin unsurlarından biri olarak mal ve para kimi zaman peşin, kimi zaman da ileriye dönük bir süreyle karşı tarafa ulaşmaktadır. Kur'an, inananlardan vadeli olarak belli bir süre için borçlandıklarında bunu iki şahidin gözetiminde, dosdoğru, eksiksiz ve adil bir şekilde yazılı kayıt altına almalarını emretmektedir.¹²⁸ Elbette din kolaylıktır. Allah insanlar için zorluğu değil kolaylığı istemektedir.¹²⁹ Borcu vaktinde ödemek ahde vefanın gereğidir. Söz verilmiş ve vadesi gelmiş yani ödenmesi taahhüt edilmiş bir borcu, imkân olduğu ve para bulunduğu halde -zamanımızda sıkça görüldüğü üzere- bir kısım menfaat hesaplarıyla geciktirmek büyük bir haksızlık ve zulümdür.¹³⁰ İnsanların en hayırlıları borcunu vaktinde ve hak kaybı söz konusu olmaksızın en güzel şekilde ödeyenlerdir.¹³¹

İmkânı olanlar borcunu zamanında ödemeli, eğer ödeme imkânı yoksa bunu bir an önce alacaklı ile görüşüp anlaşımalıdır. Borçlu borcunu taahhüt ettiği zamanda ödemeyerek alacaklıyı üzmemelidir. Borçlu alacaklı ilişkisi bağlamında borçlu olan kimseye ödeme kolaylığı sağlanması hakkında Kur'an'da, *“Eğer borçlu darlık içindeyse ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın. Ve bu gibi borçlulara alacağınızı bağışlayıp sadaka etmeniz eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.”*¹³² buyrulmaktadır. Borçluya kolaylık sağlamak Kur'an ve hadislerde iman ile irtibatlandırılmıştır. Hatta alacağını imkân nispetinde borçluya bağışlayıp tasadduk etmek, Allah'a verilen ve karşılığı kat kat kendisine ödenecek güzel bir ödünç olarak

¹²⁸ el-Bakara 2/282.

¹²⁹ el-Bakara 2/185.

¹³⁰ Buhârî, *“Havââlât”*, 1; *“İstikrâz”*, 12.

¹³¹ Buhârî, *“İstikrâz”*, 4.

¹³² el-Bakara, 2/280.

değerlendirilmiştir.¹³³ Ticaretle uğraşan alacaklı kimseler, ödeme imkânı göremediği borçluların borçlarını silerlerse Allah da o kimselerin günahlarını silecektir.¹³⁴

2. İşçi ve İşveren Hakları

Kur'an'da, hadislerde ve diğer İslami kaynaklarda muhtelif anlamlarda kullanılan kavramlardan biri de haktır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), hak kelimesinin Kur'an'da on sekiz anlamda kullanıldığını belirtmektedir.¹³⁵ Konumuzla alakalı anlamda hak kelimesinin, "korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gereken maddi veya manevi imkân, pay, eşya, menfaat, görev, sorumluluk ve borç" manasına geldiğini söyleyebiliriz. Genel olarak insanlar, özel olarak da işçi ve işveren bağlamında sahip olunan ve gözetilmesi gereken hak ve yükümlülükler bulunmaktadır. Her varlığın sahip olduğu hak ve yükümlülükler riayet edilmesi ise bir ismi de "Hakk" olan Yüce Allah'ın bir emridir.

İslam dininde, asıl ve tabii kazanç yolu emektir, alın teridir. Emek sarf edilerek mal kazanma, kimseye muhtaç olmadan hayatı sürdürebilme, çoluk çocuğun nafakasını temin etmek için meşru yoldan çalışma ibadet nev'inden kutsal bir davranıştır. Hâl böyleyken kendilerine daha fazla rızık ve imkân verilenler bunları elleri altında bulundurdıkları işçi ve hizmetçileriyle paylaşmalıdır. Aksi bir davranış nimeti inkâr anlamına gelmektedir.¹³⁶ Herkes sorumludur ve emri altındakilerden mesuldür. Hizmetçi ile işçi, işveren veya efendisinin malı üzerinde bir sorumludur.¹³⁷ Bu sorumluluk karşılıklı hakları do-

¹³³ el-Hadîd, 57/11.

¹³⁴ Buhârî, "*İstikrâz*", 19.

¹³⁵ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-ayuni'n-nevâzir fî 'lmi'l-vucûh ve 'n-nezâir*, Thk. M. Abdülkerim Kâzım er-Râzî, Lübnan-Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984, s. 266.

¹³⁶ en-Nahl, 16/71.

¹³⁷ Buhârî, "*Nikâh*", 89.

ğurmaktadır. Bunun gereği olarak örneğin çalışanların ibadet hakları ellerinden alınmamalıdır. İş ve meşguliyetler hem işçiyi hem de işvereni Allah'ı anmaktan alıkoymamalıdır.¹³⁸

Bir kimse başkalarının emeğinden istifade ediyor ve işçi kullanıyorsa o, işverendir. Bir başkası adına çalışan, üreten, kâr ve katkı sağlayan işçilerin işten önce, işe girdikten veya işten ayrıldıktan sonra tahakkuk eden bazı hak ve menfaatleri vardır.

Yalnız bir şahsa veya müesseseye çalışan kimse de işçidir. İslam'a göre iş akdi karşılıklı rıza ve irade beyanıyla tamamlanır. Hiç kimse razı olmadığı bir işte köle muamelesine maruz bırakılamaz. İşçiden yapması istenen iş, meşru ve mubah olmalıdır. İşçinin yapacağı iş ve hizmetin süresi, kalitesi ve adedi gibi niteliklerin özellikleri belirli ve bilinir olmalıdır. İşçinin morali ve ruh sağlığı korunmalıdır. Haftalık, yıllık izinlere riayet edilmelidir. İşçi mesai ve çalışma saatlerine dikkat ederek işini bizzat kendisi yapmalıdır. İşçi, işini düzgün ve sağlam yapmalı, işverenini mağdur edecek, zarara sokacak hareketlerden uzak durmalıdır. İşçi, iş yerini ve iş yerindeki alet, edevat ve malzemeyi emanet bilinciyle hareket ederek kullanmalıdır. İşçinin alacağı ücretin ve faydalanacağı hakların kesin olarak tayin edilmesi gerekir. İslam'da kişi kabiliyet, ehliyet, liyakat ve yeteneğine uygun işlerde çalışmalıdır. Çünkü bir iş, ehli olan insanlar tarafından yapılmaz veya ehli olmayan kimselere tevdi edilirse keşmekeş ve kargaşa çıkar. İşçinin ücreti alın teri kurumadan anlaşılan sürede ve miktarda verilmelidir. Ölçü ve tartı tam yapılmalı, insanlara vereceğimiz mal ve ücret eksik olmamalıdır. Eşit işe eşit ücret vermek ne kadar adil ise eşit olmayan iş ve emeğe eşit ücret vermek de o kadar haksızlıktır. Adalet herkese hak ettiğini ve layık olduğunu vermektir. Emek ve değer bakımından iş ve hizmetler farklı farklıdır. Farklı iş ve emeğe farklı ücret vermek esastır. Ücretin miktarı emeğe, işe, zamana, çalışı-

¹³⁸ et-Tevbe 9/24.

lan bölgeye, sosyal ve ekonomik şartlara göre değişebilir. Ücret, emek sahibini yaşatacak, emeğinin karşılığı olabilecek ve işvereni mağdur etmeyecek bir gelir olmalıdır.

İşçi her şeyden önce bir insandır. Allah, kişiyi gücünün yeteceğinden sorumlu tutar. İnsan zayıf yaratılmıştır. Yüce dinimiz İslam kolaylaştırmayı, zorlaştırmamayı tavsiye etmektedir. İşçi ve işveren birbirlerinin kardeşidir. Hz. Peygamber (a.s.) *“Kimin elinin altında bir kardeşi bulunuyorsa ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara kaldıramayacağı yükleri yüklemesin, eğer yüklerseniz kendilerine yardım edin.”* buyurmuştur.¹³⁹

Aynı toplum içerisinde yaşayan fertler olarak uhdemizde bulunan, icra ettiğimiz meslekler bize bir emanettir. Çünkü mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Yer ve göktekilerin hepsi onundur. O, malı mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alır.¹⁴⁰ Zenginlik bir övünç konusu olmadığı gibi fakirlik de bir hakirlik mevzuu değildir. Allah herkesi farklı farklı yaratmıştır. Gerek işçi gerekse işveren olsun bir Müslümana diğer Müslüman kardeşini hakir görmesi günah olarak yeter.¹⁴¹ Fizyolojik, biyolojik, sosyolojik ve ekonomik farklılıklar kibre ve toplumda üstün sınıf oluşumuna sebep olmamalıdır. Kapitalist ve materialist sistemlerde işçi ve işveren arasındaki sınıf ayrımı çok yüksek iken İslam'da birbirine çok yakın hatta eşit seviyededir. Bu durum İslam'ın işveren ile çalışan arasındaki hak ve hukuka son derece önem vermesinden kaynaklanmaktadır. İslam'da işçi, işveren, patron ve hizmetçi gibi sınıflar arasında ayrım gözetilmemesi ahlaki erdemlerden biridir. İşçi, patron, efendi veya hizmetçi olmak kişilere kendi bünyesinde bazı hak ve sorumlulukları yüklemektedir.

¹³⁹ Buhârî, *“İtk”*, 15.

¹⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/26.

¹⁴¹ Müslim, *“Âdâb”*, 8.

3. Kanaatkârlık

Kısmetine düşene razı olmak manasında mastar bir kelime olan “kanaan”; terim olarak “kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayabileceği maddi imkânlarla iktifa ederek başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi ve aşırı kazanma hırsından kurtulması” şeklinde tanımlanan ahlaki bir kavramdır. Kanaan, dünya ve mal tutkusunun kalpten temizlenmesiyle kazanılan ahlaki bir erdemdir.¹⁴² Bir kimsenin sahip olabileceği bitmez, tükenmez bir hazinedir.¹⁴³ Böyle olan kimseye de kanaatkâr denmektedir. Kanaatkârlık bir iffet, tok gözlülük ve gönül zenginliğidir.¹⁴⁴ Kur’an’da başkasından yardım isterken işi yüzüstülüğe götürmeyen ve hissesine düşene razı olan kişi anlamında “kâni” kelimesi kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Diğer taraftan kanaatkârlığın zıddı olarak dünya ve dünya malına düşkünlük de yerilmiştir. Ahlak ve tasavvuf ile ilgili kaynaklarda kanaatin ruhî bir erdem olduğu anlatılmaktadır. Siyaset ve ahlak nazariyeleriyle tanınan Mâverdi (ö. 450/1058), kişinin hayatını sürdürmesine yetecek kadar dünya nime-tiyle yetinip başkasında olanı istememesi, kullanabileceği şeylerle meşgul olup fazlası ile ilgilenmemesi, imkân dâhilinde olabilecek şeyleri talep edip güçlükle kazanılabileceklerin ardına düşülmemesi şeklindeki üç tür kanaatten söz etmektedir.¹⁴⁶

Kanaan, “bir lokma bir hırka” anlayışıyla yok yoksul ve sefil bir hayat yaşamak değildir. Zira kanaan, eldekiyle yetinmek değil, ele geçen ile geçinmektir. Daha fazla kazanmak ve üretmek için gayret göstermek kanaate aykırı değildir. Ancak sınırsız bir kazanma hırsı

¹⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 202.

¹⁴³ Taberânî, Süleyman b. Ahmet b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, ts., Hadis no: 6922. ts. VII, 84.

¹⁴⁴ Buhârî, “*Zekâr*”, 18.

¹⁴⁵ el-Hâc 22/36.

¹⁴⁶ Mâverdi, *Edebü'd-dünyâ ve 'd-dîn*, Dâru ikra, Beyrut, 1985, ss. 160-252.

içinde olmamak gerekir. Bu hususu, bazı İslam büyükleri “Dünya elimizde olmalı ancak gönlümüze girmemeli.” diye ifade etmişlerdir. Herhalde gerçek zenginlik işte budur. Çünkü gönlü tok kimse elindekileri doğru harcamasını bilir. Gözü aç ya da aşırı derecede cimri olan ise kimseye bir şey vermez, kendisi de yeterince istifade etmez, edemez. Hırsı terk eden ve kanaate sarılanlar şeref, izzet ve güzel ahlakı kuşanmış olurlar. Akl, fikri, gözü, gönlü sürekli diğer insanların ellerindeki malda olanlar da bir türlü üzüntüden kurtulamazlar.

Dünya nimetleri insana çekici kılınmıştır. Dünya ve içindekiler fani olmakla birlikte ancak bir metadan, oyun ve eğlenceden ibarettir. Fakat gökler ve yer arasındaki hikmet ve gayeden de yoksun değildir. Abes olsun diye yaratılmamıştır. Tevekkül ve kanaati elden bırakmaması gereken insan şunu bilmelidir ki çok veren de Allah’tır, az veren de zengin eden de O’dur, yoksul kılan da.¹⁴⁷ Dilediği kimselerin rızasını bollastıran ve daraltan Allah’tır.”¹⁴⁸ Bu açıdan kanaat bir Müslümanı her durumda mutlu kılacak önemli ilkelerdendir. İktisat ve kanaat ehli bir Müslüman geçici dünya menfaatine aldanmaz. Onun için kazancın çok olmasından ziyade helal ve temiz olması önemlidir. Kanaatkâr bir Müslüman haram ve şüpheli şeylerden uzak durmaya çalışır. Çünkü helal dairesi haramlara tevessül etmeyecek kadar geniş ve keyfe kâfidir. Çok yemek, çok harcamak ve aşırı tüketim; İslamî kanaat anlayışına aykırıdır. Çünkü insan, midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Oysa insanın hayatını sürdürebilmesi için birkaç lokma kâfidir.¹⁴⁹

Kanaat, ahlak ve tasavvuf adabına dair kaynaklarda ahlaki bir erdem olarak tanıtılması yanında insanın onurlu, özgür, mutlu ve huzurlu yaşamasını sağlayan bir unsur olarak da değerlendirilmiştir. Kanaatkârlık, İslam’da olduğu gibi ahilik kültüründe de tasvip edilen

¹⁴⁷ en-Necm 53/48.

¹⁴⁸ er-Ra’d 13/26.

¹⁴⁹ Tirmizi, “Zühd”, 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/28, 422.

ilkelerden biridir. Bu anlamda teşkilat mensuplarının tamahkârlık ve aşırı hırs gibi kişiyi zillete düşürecek kötü ahlaki eğilimlerden uzak durmaları istenmektedir.

G. TASAVVUF VE AHLAK

Tasavvuf, yünden mamûl kıyafet giydi anlamındaki “tasavvefe” fiilinin mastarıdır. Tasavvufun yüzlerce tanımı ve tarifi yapılmış; her mutasavvıf içerisinde bulunduğu manevi hal ve mertebeye göre farklı şekillerde tanımlamıştır. Bu tanımlar içerisinde en geniş anlamıyla tasavvufun, “Kur’an-ı Kerim’i Hz. Peygamber gibi yaşamaya çalışmaktan”¹⁵⁰ ibaret olduğu söylenebilir. İslam tarihinde insanlar zamana, mekâna ve daha başka özelliklerine göre sahabe, ensar, muhacir, tâbiîn ve etbâu’t-tâbiîn gibi farklı adlarla isimlendirilmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamber dönemi sonrasındaki siyasi kargaşalar, iç savaşlar ve nübüvvet nurundan uzaklaşılması sebebiyle hicri I. ve II. asırlardan itibaren özellikle Medine, Küfe, Basra, Bağdat, Şam ve Mısır’da; zühd ve takva esasına göre yaşamak, bid’at ve hurafelerden uzak durmak, dünyayı ve nimetlerini terk etmek, Allah’ı çokça zikretmek, ilahi aşk, nefis terbiyesi ve riyazetle ruhu arındırmak gibi farklı maksatlarla tasavvufi yaklaşımların ve süflilerin doğmaya başladığı görülmektedir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali’ye dayandırılan, farklı meşrep ve anlayışlarla günümüze kadar da ulaşan tasavvufi düşüncenin temel gayesi Hz. Peygamber’in yüksek ahlakını ve onun yaşam tarzını örnek alarak Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etme bilincine ulaşmaktır. Böylece tasavvuf ehli ve takva sahibi bir kul olabilir. Bu hedefe ulaşmak için süflinin takip etmesi gereken tasavvufi bir eğitim süreci/seyri sülûk de bulunmaktadır. Bu eğitimin muhteva ve metodundan anlaşıldığına göre tasavvufun kaynağı da

¹⁵⁰ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 690.

Kur'an ve sünnettir. Bu yüzden tasavvufi yaşantı ve anlayış biçimi, ilahi ahlak da diyebileceğimiz şeriatın, yani İslam'ın edeplerine uygun olmalıdır.¹⁵¹

Kültür ve medeniyetlerde olduğu gibi ilim dalları ve kavramlarda da karşılıklı etkileşim ve benzerlikler bulunmaktadır. Bir ilim dalı veya kavram olarak bazı noktalarda tasavvufun ahlak ile irtibatı ve ortak yönleri söz konusudur. Tanımları ve içerikleri üzerinden bakılacak olursa ahlakta güzel huy ve davranışların zorlama olmaksızın in-sanda yerleşik alışkanlık haline gelmesi söz konusudur. Tasavvuf ise terbiye, tezkiye ve tezhip yöntemiyle bedeni ve kalbi iyi sıfatlarla bezemek, kötü sıfatlardan da arındırmaktır. Tasavvufta her makamında şükür, sabır, tevekkül ve takva gibi ahlaki hususların rol oynadığı irade temelli istemli ve zorunlu bir eğitim süreci/seyri-i sülûk bulunmaktadır. Tasavvuf, yaşamak ve uygulamakla varlık imkânı bulan bir hâl ilmidir. Gerek tasavvuf, gerekse ahlakta kendisi örnek alınıp taklit edilmesi gereken rol model bir şahsiyetin bulunması gerekmektedir.

Tasavvuf ve ahlak; insanların fikir, düşünce ve yaşantı gibi farklı alanlarını etkileyen unsurlardır. Temel prensip olarak tasavvuf ve ahlakın ortak amacı insanları dünya ve ahirette mutlu kılmaktır. Bu yüzden tasavvuf ve ahlak iç içedir. İlk dönem tasavvuf literatüründe, tasavvufun tarihî gelişimi ve sofilerin yaşamında; takva, tevazu, fedakârlık, cömertlik, kanaatkârlık, sabır, ihlâs, iyi niyet, tezkiye, kalbi mâsivadan tasfiye, tövbe, çalışma ve paylaşma gibi dinî ve ahlaki erdemlerin bulunduğu bilinmektedir. Özellikle sünni mutasavvıflar ibadet ve zikir gibi kulluk görevleri yanında bu tür faziletli ve hikmetli amellerin de tasavvufi hayatta önemli olduğunu vurgulamışlardır.

¹⁵¹ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebi İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 21; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1996, II, 541; Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40: 119-126, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bazı kültür ve medeniyetlerde farklı algılamalar bulunsa da insan fitratına mutabık olan söz konusu değerlerin pek çok toplumda ahlaki birer ilke olarak benimsendiği görülmektedir. Dolayısıyla hem bu açıdan hem de nazari/ilkesel ve ameli/tatbiki olarak ahlak ve tasavvuf pek çok ortak yönünün bulunduğu söylenebilir. Zira birçok mutasavvıf bu durumu göz önünde bulundurarak tasavvuf ahlak ilişkisini izah etmeye çalışmışlardır. Tasavvuf; tedbir almayı, sebeplere sarılmayı, çalışmayı ve dünyayı terk ederek toplumdan uzaklaşıp bir lokma bir hırka zihniyetiyle yaşamak da değildir. Tasavvuf, toplum içerisinde yaşanan bir hayat tarzıdır. Mutasavvıf, irade eğitimi ve nefsi terbiye mücadelesinde büyük bir sorumluluk ve şuur hâli içerisinde hareket ederek adalet, hakkaniyet ve sorumluluk gibi ahlaki değerlere dikkat eder. Bu hayat tarzının ahlaki değerlerden yoksun olması da asla düşünülemez. Bir damarıyla tasavvuftan beslenen ahi kültürü ve ahlak anlayışında da söz konusu değerlerin ticari ve sosyal hayatta etkin rol oynadığı bilinen bir gerçektir.

H. AHİLİK KÜLTÜRÜ VE AHLAK

Ahilik, XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasında da önemli rol oynayan dinî, içtimai, siyasi, iktisadi ve kültürel bir teşkilattır. Ahi, “kardeş veya kardeşim” anlamında Arapça bir kelimedir.¹⁵² Ahilik; genel olarak bireylerin ve toplumdaki yapıların kültürlü, ahlaklı, erdemli olmalarını ve bütün insanlık âleminin huzurlu ve mutlu yaşamalarını ana gaye edinen çok yönlü bir kurumdur. Ahiler, sanat-zanaat ve ticaret erbabı içerisinde yaşça büyüklük, dürüstlük, doğruluk ve saygınlık bakımından öne çıkan üstatlar olarak o teşkilatın sözü emir telakki edilen nitelikli kişileri ve reisleridir. Vicdanının murakabesi altında hareket

¹⁵² Köksal, M. Fatih, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 54; Aykut, A Sait, *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

etmesi, helalinden kazanmaya ve faydalı şeyler üretmeye çalışması, kanaatkârlığı, yerinde ve yeterince harcama çabası ve yardımseverliği gibi erdemler bir ahinin öne çıkan niteliklerindendir.¹⁵³

Ahiliğin Anadolu'da yaygınlaşmasında bir nevi esnaf teşkilatlanması olan ve Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah (ö. 1179-1225) tarafından kurumsallaştırılan fütüvvet anlayışının büyük payı olmuştur.¹⁵⁴ İslam'ın ilk yıllarından ve ilk Müslümanlardan başlamak üzere Medine dönemindeki muâhat yani ensar-muhacir kardeşliği günümüzde kooperatifler, loncalar, vakıf ve dernekler gibi kamu ve tüzel kişiliklerce devam ettirilmektedir. Fütüvvet ve ahilik idealinin özelliklerinden biri olarak mertlik, yiğitlik, yardımseverlik ve cömertlik gibi nitelikler İslam'ın yayılma imkânı bulduğu bütün toplumlarda görülmektedir. Ahilik, salt esnaf ve sanatkârların birleştiği değil, aynı zamanda toplumun din, ahlak ve tasavvuf ilkeleriyle yoğrulduğu sosyal bir yapılanmadır. Şehâbeddîn Sühreverdî (ö. 632/1234), Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238), Muhyiddîn-i Arabî (ö. 638/1240), Şeyh Nâsuriddîn Mahmûd/Ahî Evrân (ö. 660/1262)¹⁵⁵ ve Şeyh Edebâli (ö. 726/1326) gibi mutasavvıfların yürüttükleri irşat ve tebliğ faaliyetleri sayesinde ahilik teşkilatı Anadolu coğrafyasında giderek yaygınlaşmıştır. İktisadi ve siyasi yönden önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan ahilik müessesesinin kurumsal yapısı, menşei ve tarihi arka planından ziyade içerik ve işleyişine baktığımızda savunduğu temel ilkelere özünde dinî referanslara dayandığı görülmektedir.

Kültür; belli bir millete, gruba, yere veya zamana mahsus ortak özellikler gösteren düşünce ve hayat tarzı bütünüdür. İslam, insanla-

¹⁵³ Sancaklı, Saffet, "Ahilik ahlakının oluşumunda hadislerin etkisi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 1(1), 1-18.

¹⁵⁴ Kazıcı, Ziya, "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1: 540-541, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

¹⁵⁵ Evran, Türkçe bir kelime olup "yılan, büyük yılan, ejderha, canavar, iri yarı, büyük, boylu poslu, kahraman ve yiğit" anlamlarına gelmektedir. (Bk. Köksal, Mehmet Fatih, *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği*, İstanbul, 2015, Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı, ss. 211-212.

rın yaşadığı ve ürettiği şeylerin bir parçası olmayıp onların bütün faaliyetlerinin zeminini teşkil etmesi sebebiyle kültür ve medeniyetin önüne geçen, onları üretip inşa eden bir konumdadır. İslamiyet'in en önemli özelliklerinden biri de insanı, zamanı ve toplumları dönüştürerek daha önce bulunmayan tayin edici müşterek özellikler ortaya çıkarmasıdır. Bu anlamda Müslümanların ürettiği bütün faaliyetlerin yönlendirici unsuru ve zeminini oluşturan İslam'ın, ahileri diğer insanlardan ayırdığı, tevarüs ettikleri birikim ve tecrübeyle onlara kendilerine özgü birtakım kültürel özellikler kazandırdığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Yani yaşantıları, düşünceleri, fütüvvetname ve ahi şecerenamelerindeki özellikleriyle kardeşliğin, birliğin, cömertliğin, yiğitliğin, fedakârlığın, dürüstlüğün, kalitenin, üretimin, ahlakın, sanatın, aklın ve bilimin esas alındığı ahilik teşkilatının, İslamiyet'teki bu tür dinî ve ahlaki değerlerden beslenen bir ahilik kültürü oluşturduğu görülmektedir.

Ahiliğin temelinde insan hayatında pratik olarak karşılığını bulan güçlü bir ahlak öğretisi bulunmaktadır. Ahilik ahlakının toplum içerisinde sergilenen formel ve informel değerlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Ahilik ilkelerine baktığımızda el, bel, dil, göz ve kulak gibi organların ikinci ya da üçüncü kişileri ilgilendiren bazı konularda kapalı konumda olmaları gerektiği; yine cömertlik, tevazu ve merhamet gibi konularda da dışa açık olunması gerektiği belirtilmektedir. Yani el; hırsızlık, kötülük, zorbalık ve harama kapalı; göz, başkalarının hatalarını görmeye kapalı; bel de başkalarının onur, şeref ve namusuna karşı kapalı olmalıdır.¹⁵⁷

Ahilik teşkilatlanmasında kan ve din kardeşliğinin önemi yanında, harici herhangi bir zorlama olmaksızın kişilerin fitrî olarak temayül ettikleri kuvvetli ahlaki değerlerin de önemi vardır. Bu bağ-

¹⁵⁶ Görgün, Tahsin, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28: 298-301, Ankara: TDV Yayınları, 2003.

¹⁵⁷ Ceylan, Kâzım, *Ahilik*, ss. 39-40.

lamda ahiliği güzel ahlak ve sanatın birleşimi olarak değerlendirebiliriz. Ahilik kültüründeki söz konusu değerlerin güçlenmesinde tasavvufun rolü de büyük olmuştur. Anadolu'da ahilik kurumunu tesis eden Ahi Evran-ı Velî'nin, Fahreddin-i Râzî'nin (ö. 606/1210) ders halkasında yetişmesine rağmen düşünce olarak Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) fikirlerinden etkilenmiş olması da bunu göstermektedir. Tasavvuf, İslam'ın zahiri ve bâtını hükümleri çerçevesinde yaşanan içsel ve deruni bir yaşam tarzıdır.¹⁵⁸ Tasavvuf, yâr olup bâr olmamaktır. Özünde nefis terbiyesi ve arınma bulunan tasavvufî anlayışta Allah için iyilik yapmak temel esastır. Debbağlık mesleğinin piri Ahi Evran-ı Velî (ö. 660/1262) ahlaki ve irfani olgunlaşmanın yanı sıra siyasi hedefleri de olan, fütüvvet teşkilat modelini Anadolu'da ahilik olarak teşekkül ettiren bir mutasavvıftır. Sağladığı aş ve iş imkânı, tasavvuf terbiyesinden beslenen eğitim yöntemi ve yetiştirdiği meslek sahibi, vasıflı müntesipleriyle tekke ve zaviyeler o dönemde Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol üstlenmiştir. İbni Battûta'nın Seyahatname'sinde anlatıldığına göre ahiler bazı tasavvufî zikirleri de icra eden intizamlı gruplardır. Bu mecralarda öğrendikleri teorik ahlak ilkelerini esnaf teşkilatlanmasında pratik olarak uygulayan iyi davranışlı ve güzel ahlaklı kişilerdir. Ellerindeki fütüvvet silsilesiyle tıpkı bir tarikat gibi Hz. Ali'ye (ö. 40/661) kadar uzanmaktadırlar.

Ahilik kurumu ve kültüründeki davranış modelleri güzel ahlak-tan, yani İslam ahlakından bağımsız düşünülemez. Bunlar arasında büyük bir irtibat vardır. Tasavvuf düşüncesinde önemli ilkelerden bir olan uhuvvet/kardeşlik unsuru ahilik müessesinin temelini oluşturan ilkelerden biridir. Yüce Allah'ın yarattığı varlıklar olarak bütün insanlar aynı ailenin münferit üyeleridir. Kur'an'da önemle üzerinde durulan konulardan biridir kardeşlik. Çünkü müminler ancak

¹⁵⁸ Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40: 119-126, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

kardeşirler, iki din kardeşi arasında herhangi bir anlaşmazlık meydana gelmesi hâlinde hemen düzeltilmelidir. Bu yaklaşım Allah'a itaat etmenin ve ondan sakınarak onun rahmetine kavuşmanın da bir gereğidir.¹⁵⁹ Kardeş olmanın bir göstergesi de yardımlaşmaktır. İyilikte, takvada ve daha başka alanlarda yardımlaşmak Allah'ın bir emridir.¹⁶⁰ Ahilik kültürü ise bunu gösteren en güzel örneklerden biridir.

Ahilik kültüründe dikkat çeken hususlardan biri de bu teşkilata mensup olanların tevazu sahibi olmaları konusudur. Tasavvufta da kibir, haset ve kıskançlık gibi duygular kalbî hastalıklardan kabul edilmiştir. Allah'a karşı şeytanı isyan ettiren, cennetten çıkarılmasına ve onun huzurundan kovulmasına neden olan bu gayriahlaki hastalıklardan ahinin uzak durması icap etmektedir.

Ahilik kültürü ve ahlak anlayışında toplumun ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanması da önemli hizmetlerden birisidir. Bu maksat ve anlayışla kurulmuş pek çok ahi vakfı yakın zamana kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Vakfiye şartlarında belirtilen hususlardan anlaşıldığına göre bu vakıfların gelirlerinden evlilik çağına gelen yoksul ve kimsesiz kızların evlilik ihtiyaç ve masrafları karşılanıyor, kış mevsiminde insanların düşüp yaralanmaması için yollara küller dökülüp saçaklardaki buzlar kırılıyor, kimsesiz ve yoksul kimseler bedelsiz muayene ediliyor, evleri yanan veya başka sebeplerle evsiz kalan insanlara geçici barınma yerleri temin ediliyor, zaviye, kabir, mescit ve vakıf bahçelerinin bakımı ve köylerin imarı sağlanıyor, toplanan mahsullerle imkân nispetinde misafir ve yolculara harcamalar yapılıyordu.¹⁶¹

¹⁵⁹ el-Hucurât 49/10.

¹⁶⁰ el-Mâide 5/2.

¹⁶¹ Karaköse, Hasan, "Ahi Evran Vakfı Hakkında İki Arapça Vakfiye Ve Bir Berat", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler*, (Kırşehir, 15-17 Ekim 2008), haz. 24. Ahilik haftası kutlama komitesi, (Kırşehir: 2011), I/637-654).

1. Ahilik İlkeleri

İnsan ve toplumun bulunduğu yerde dinî, fikrî, siyasi ve mali nedenlerden kaynaklanan birtakım sosyal hareketlerin olması kaçınılmazdır. Başka muharrik unsurları olmakla birlikte ahilik gibi siyasi ve sosyal yönlü projenin referans noktalarından biri de dindir. Çünkü dinin; değerleri, kurumları, yaşamı ve düşünce yapısıyla insan hayatını bütünüyle kuşatan bir özelliği vardır. Çehresi ve üzerinde yaşayan insanlarıyla bir bölgenin mamur ve medeni olmasında dinin katkısı yadsınamaz bir gerçekliktir. Ahilik müessesesi de anlayış ve işleyiş bakımından Kur'an ilkeleri ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlıdır. İslami/tasavvufi düşünce ve yaşayış tarzı ahiliğin temel belirleyicisi olmuştur.

Ahilik kültürü, teşkilatlanması ve ilkeleri hakkındaki bilgileri fütüvvetname ve ahi şecerenamerlerinden öğreniyoruz. “Fütüvvet”; gençlik, mertlik, cömertlik, yiğitlik, fedakârlık ve yardımseverlik anlamında Arapça bir kelimedir. Yiğit, cömert ve genç anlamına gelen “*fetâ*” kelimesi, putları paramparça eden ve putperestliğe karşı duran Hz. İbrahim'den bahsedilirken Kur'an'da da kullanılmıştır. Rablerine inanan ve inancı sebebiyle zulme uğrayarak mağaraya sığınan birkaç gençten bahsedilirken de kelimenin çoğul hâli olan “*fitye*” lafzı zikredilmiştir.¹⁶² Başlangıçta dostların kusuruna bakmama, herkesle iyi geçinme ve barışık olma, sofrada bulunanlar arasında inanç ayrımı gözetmeme, insanlara eziyet etmeme gibi anlamlarda tasavvufi bir terim olarak kullanılmıştır. Bu ahlaki erdemleri taşıyan kimselere de fütüvvet ehli denilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi bu ve benzeri fikir ve ülküleri konu edinen, fütüvvet teşkilatı mensuplarının dikkat edeceği usul ve kaideleri içeren eserlere de *fütüvvetname* denmektedir.¹⁶³

¹⁶² el-Enbiyâ 21-60; el-Kehf 18/10-13.

¹⁶³ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., 1996, s. 391; Karagöz, İsmail v.dğr. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. yay., Ankara, 2010, s. 190; Köksal, M. Fatih, *Ahi Evran*

Ahilik teşkilatı mensupları için adeta bir anayasa ve nizamname niteliğindeki söz konusu fütüvvetnamelere ve özellikle Burgazî Fütüvvetnamesi'ne baktığımızda burada belirtilen ahlaki ve iktisadi prensiplerin tamamının dinin temel iki kaynağı olan Kur'an ve sünnet ile bunların farklı bir yorumu olan tasavvufun alındığı görülmektedir. Ahilik kurumu çerçevesinde Anadolu'da yazılan söz konusu fütüvvetnameler Farsça, Arapça ve Türkçe olarak kaleme alınmışlardır. Bilindiği kadarıyla Türkçe yazılan fütüvvetnamelerin ilki ve en eskisi Yahya b. Halil el-Burgazî'nin yazdığı Fütüvvetname'dir.¹⁶⁴

Ahi şecerenameleri ise fütüvvet usul ve erkânı konularının özet olarak anlatıldığı, fütüvvetnamelerdeki doğrudan ahileri ve ahi ocaklarını ilgilendirmeyen konulardan ayıklanmış, tekke içi usul erkân ve kaidelerle ahilerin gündelik hayattaki ekonomik ve hukuki faaliyetlerine dair ahi ocaklarının tüzüğü olmak üzere müellifi belli olmayan, tomar şeklindeki, özellikle debbağ esnafı adına düzenlenmiş mensur eserlerdir. Ahilik kültürü XX. yüzyılın başlarına kadar bu tür şecerenameler ile taşınmıştır.¹⁶⁵

Ahi şecerenameleri ve fütüvvetnamelerde ahilik ahlak anlayışı ve davranış biçimini şekillendiren 740 adet adap ve erkândan bahsedilmektedir. Kurumsal hiyerarşide şeyhlik, ustalık ve pirlik unvanını alabilmek için bu ilkelerin tamamının bilinip uygulanması gerekmektedir. Ahilik sistemine ilk defa giren çırak ve taliplerden, bunlardan öncelik verilen ve ön şart olarak kabul edilen, en az 124 ilkenin öğrenilmesi istenmektedir. Bu kurallar sofrâ adabından su içmeye, ko-

ve Ahilik, s. 76-77; Gölpinarlı, Abdülbâki, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XI, Sayı: 1-4, İstanbul, 1949, 3-354; Çağatay, Neşet, "Fütüvvet ve Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 1, Ankara, 1952, 58-68.

¹⁶⁴ Köksal, M. Fatih, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 77; Şeker, Mehmet, "Fütüvvet-Nâmelerin Kültürel Özellikleri", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya, 2016/1, 39-50.

¹⁶⁵ Köksal, M. Fatih, *Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği*, ss. 14-16-49.

nuşmaya, giyinmeye, yürümeye, alış veriş yapmaya, misafirliğe, oturmaya, büyükleri ziyarete, hasta ve mezarlık ziyaretine, hamamda yıkanmaya, yatma ve uyuma adabına varıncaya kadar çok farklı konulardaki kurallardır. Bu ilkeler ekseninde ahi; eline, beline, diline sahip olmalı, iyi huylu olmaya çalışmalıdır.

Fütüvvetname ve şecerenamelerde ahiliğe kabul edilmeyecek olan zümrelerden, yiğidi, şeyhi ve ahiyi bu unvanlardan düşürecek hususlardan, ahilerde bulunması gereken ortak özelliklerden, alacakların tahsilinden, şed bağlama ve ahilerin giyim kuşamda dikkat etmesi gereken konulardan da bahsedilmektedir. Burgazî, Sühreverdi, Radavî, Kuşeyrî ve Çobanoğlu gibi bilinen fütüvvetnamelerde ahinin açık ve kapalı olması gereken konulardan söz edilmektedir. Buna göre,

- a) Ahinin **eli** açık ve cömert olmalıdır.
- b) Hangi mezhepten ve dinden olursa olsun **sofrası** herkese açık olmalı, ikram etmekten asla kaçınmamalıdır.
- c) **Kapısı** herkese açık olmalı, misafirperver olmalıdır.

Duygu ve davranış bakımından şu hususlarda da ahinin kapalı olması gerekmektedir.

- a) Ahi kimseye kötü gözle bakmamalı, bu anlamda **gözü** kapalı olmalıdır.
- b) İnsanları incitecek, kalbi karartacak kötü söz ve söylemlere karşı **dili** kapalı olmalıdır.
- c) Aynı şekilde insanların ırz ve namuslarına karşı da **beli** kapalı olmalıdır.

XIV. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Gülşehrî (ö. 717/1317'den sonra) dikkat edildiği takdirde bütün ahileri dost kılacak bu özel değerlerle ilgili olarak şunları söylemektedir:

Altı şartı var fütüvvet yolunun
 Üçü açık, üçü kapaludur anın
 İşit imdi iş bu sözü sıdk ile
 Kim bilindi işbu mani nakl ile
 Kapusu ve eli ve sofr a bağı
 Ol kim üçü kapaludur, evvel dili
 Gözü dahi bağı durur bili
 İş bu altı hasiyet kim var idi
 Ahi yanında kamusu yar idi¹⁶⁶

Ahi teşkilatı mensuplarının açık ve kapalı tutmaları gereken bu organ ve duyularından başka bilmeleri ve uymaları gereken diğer bazı dinî ve ahlaki ilkelerden bahsedilmektedir. Ahilik ahlak eğitiminde söz konusu ilkeler hem iş yerlerinde hem de zaviyelerde/yaren evle-
 rinde kesintisiz bir süreç içerisinde öğretilmekteydi. Aslında ahilik bağlamında hayatın tüm alanlarında uygulanabilecek olan ve ahi şecerenameleri ile fütüvvetnamelerde belirtilen temel ahlak ilkelerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ahi kapısını, gönlünü, sofrasını daima açık tutmalıdır. Allah'ın emirlerini yapmalı, kendisini halka adayıp herkesin yardımına koşarak iyilikte bulunmalıdır.¹⁶⁷ Yani ahi, cömert ve misafirperver olacak, sofrasını açık tutacak, kendisini haramlardan uzaklaştırarak nefsanî ihtiraslardan da sakınacaktır. Ahiler misafirlere özel ihtimam gösterirler, ayrılışlarında at, elbise ve para gibi değerli hediyeler verirler, misa-

¹⁶⁶ Ünsür, Ahmet, "Ahilik Sisteminde Ahlak Temelli Çalışma İlişkileri ve Günümüz Bakış Açısından Değerlendirilmesi" *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, Ocak 2017. 90-98; Çağatay, Neşet, *Ahlakla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahilik Nedir*, Ankara Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, Ankara, ts., s. 13; Kurtoglu, Orhan, "Ahi Şecerenamelerine Göre Ahilik Âdâb ve Uygulamaları", *1. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler*, (Kırşehir, 15-17 Ekim 2008), haz. 24. Ahilik haftası kutlama komitesi, (Kırşehir: 2011), II/705-717).

¹⁶⁷ Köksal, M. Fatih, *Ahi Evran ve Ahilik*, ss. 80-84.

fır kabulü ve ikram konusunda birbirleriyle yarışarlardı. Bu konuda İbni Battûta Seyahatname'sinde doyurucu bilgiler bulunmaktadır. Çünkü “*Veren el, alan elden daha hayırlıdır.*”¹⁶⁸ Allah insana sayısız iyilikte bulunmuştur. Bunun bir teşekkürü olarak insanlar da birbirlerine iyilik yapmalıdır. İslam'da yolcular, akrabalar, yakın ve uzak komşular kendilerine ikram edilmesi ve haklarına riayet edilmesi gereken kişilerdendir. Bu bağlamda şöyle bir anekdot da anlatılmaktadır:

Bir Mecusi Hz. İbrahim'den kendisini misafir etmesini ister.

- Hz. İbrahim: “Eğer Müslüman olursan seni misafir ederim” der.
- Mecusi: “Ben Müslüman olduktan sonra senin yapacağın iyiliğin ne kıymeti var.” deyip oradan uzaklaşır.

Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. İbrahim'e:

- “Ey İbrahim! Ona niçin yiyecek vermedin ve vereceğin şey için niçin dinini değiştirmesini şart koştun? O bizi inkâr ettiği hâlde yetmiş senedir kendisine rızık veririz. Sen de bir gecelik onu misafir etseydin ne olurdu?” diye vahyederek kendisini uyarır.

Bunun üzerine Hz. İbrahim hemen Mecusi'nin peşinden koşar, onu geri çevirir ve misafir eder.

- Mecusi: “Bunu yapmana ne sebep oldu?” diye sorar.
- Hz. İbrahim durumu anlatınca Mecusi şaşırarak: “Gerçekten Allah benim için sana böyle mi muamele etti!” dedikten sonra “Bana İslam'ı anlat” diyerek Müslüman olur.¹⁶⁹

2. Yaratana iman/itaat etmeli, ona layık iyi bir kul olmalıdır. Bu konuda “*Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların*

¹⁶⁸ Buhârî, “*ez-Zekât*”, 18; Tirmizî, “*Zühd*”, 32.

¹⁶⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, Pozitif Dağıtım, İstanbul, 2009, s. 259.

doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk” ayetiyle iman noktasında ahilere ilham veren Ashâb-ı Kehf’ten bahsedilmektedir.¹⁷⁰ İman, bir Müslümanın sahip olduğu en büyük hazinedir. İman, bir Müslümanın yaptığı ibadet amaçlı davranışların makbul olmasının ön şartıdır. Ahiler de Allah’a ve ahiret gününe olan tereddütsüz imanları gereği ona layık bir kul olmaya çalışmışlar, bu imanın gereğini ahilik ilkelelerinde belirtilen hususlara riayet ederek göstermişlerdir.

3. Nefisle mücadele ederek ona hâkim olmalıdır. Bu anlamda Sühreverdî, fütüvvetin tasavvufun bir parçası olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹ Tasavvufçulara göre nefis, kötü huyların, süfli arzuların, şer ve günahların kaynağıdır. İnsanın en büyük düşmanı ve şeytanın işbirlikçisi olan nefis daima kötülüğü emretmektedir. Bu yüzden açlık, sabır ve riyazet yoluyla sürekli nefisle mücadele edilmeli, onun şer ve tuzaklarına karşı Allah’a sığınılmalıdır. Nefisler kıskançlık, bencillik ve cimriliğe meyillidir.¹⁷² Bu nedenle ahi nefsinin olumsuz isteklerine karşı kapalı olmalı, bu konuda mücadeleden vazgeçmemelidir. Bununla birlikte nefis ne kadar kötü olursa olsun ıslah ve terbiye edilerek aklın ve vahyin rehberliğinde eğitilmelidir.

4. Misafir ağırlama ve konuklara ikram konusunda son derece eli açık olmalıdır. Misafirperverlik dinî bakımdan teşvik edilen ve müriyyet denilen güzel ahlak örneklerinden biridir. Hz. Peygamber, peygamberliğinden önce de konukseverliğiyle tanınmıştır. Hz. Peygamber misafirleri asla geri çevirmez, evinde ikram edecek bir şey bulunmadığı durumlarda da misafirleri ağırlayacak birilerini bulmaya çalışırdı.¹⁷³ Misafirler, ihmal edilmemesi gereken hak sahiplerinden biridir.¹⁷⁴ Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram

¹⁷⁰ el-Kehf 18/13.

¹⁷¹ Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu, *Cumhuriyetin 50.Yılında Esnaf ve Sanatkâr*, Ankara, 1973, s. 8.

¹⁷² en-Nisâ 4/128.

¹⁷³ Buhârî, “*Tefsîr*”, 59/6.

¹⁷⁴ Buhârî, “*Edeb*”, 84.

etmelidir.¹⁷⁵ Ahiler de bu inanç ve düşünce çerçevesinde misafirlere gereken izzet ve ikramı göstermeye gayret etmişlerdir.

5. Ahi, doğru ve dürüst olmalı, helal kazanç elde etmeyi ilke edinmelidir. Zira “*Hiç kimse kendi el emeği (alın teri) ile kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.*”¹⁷⁶ Allah helal ve temiz rızık tüketilmesini emretmektedir. Bir kimse ahirette malını nereden kazanıp nereye harcadığından sorulmadıkça Allah’ın huzurundan ayrılmayacaktır.¹⁷⁷ Çünkü bir kimse her nerede olursa olsun Allah da oradadır. Allah doğrularla beraberdir. Bir Müslüman ne kadar zorda olursa olsun asla sadakat ve doğruluktan ayrılmamalıdır. Ziya Paşa’nın ifadesiyle,

*İnsana sadâkat yaraşır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allâh.*¹⁷⁸

6. Kendi ihtiyaç sahibi olsa bile elindekileri başkasıyla paylaşmalı, isâr ve diğerkâm ehli olmaya çalışmalıdır. Kur’an’da da “... *ihtiyaç içerisinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler...*” (el-Haşr 59/9) buyrulmaktadır. “Mum, diğer mumu tutuşturmakla ışığından bir şey kaybetmez.” denilmiştir. Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) “*Fütüvvet*; halkı, dünya ve ahirette kendi nefesine yeğ görmektir”¹⁷⁹ demektedir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297 /909) ise; “*Fütüvvet*, kulun kendi nefisini başkasınınkinden üstün ve değerli görmemesidir”¹⁸⁰ ifadesini kullanmaktadır.

7. Adabımuâşeret kurallarına riayet etmelidir. Belirtilen ahlaki kurallara aykırı davrananların sistemden ihraç edilecekleri belirtilmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁵ Buhârî, “*Rikâk*”, 23.

¹⁷⁶ Buhârî, “*Büyü*”, 35

¹⁷⁷ Tirmizî, “*Kıyâmet*”, 1.

¹⁷⁸ Göçgün, Önder, *Ziyâ Paşa*, s. 21.

¹⁷⁹ Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 243.

¹⁸⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 258.

¹⁸¹ Çağatay, ty., s. 19.

8. İnsanlar arasında ayırım gözetmeksizin herkese iyilik yapmalı, herkesi sevmeli ve herkese yardımcı olmaya çalışmalıdır. Bunu yaparken de herhangi bir karşılık beklememelidir. Kuşeyrî Risalesinde fütüvvetin aslının, “Bir kulun sürekli (Allah için) başkasının işinde koşmasıdır.” denilmektedir. Hadis-i şerifte de “... İnanan bir kimse kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da o kimsenin yardımındadır...”¹⁸² buyurulmaktadır.

9. Ana babaya iyilik ve ihsanda bulunup, akrabalık bağlarına dikkat etmelidir. Kur’an’da da anne babaya iyilik yapmak, dua etmek, şefkat ve merhamet kanatlarını germek, onlara “öf” bile dememek kesin olarak emredilmektedir.¹⁸³

10. Nasihat etmeli, kötülüklerden alıkoymaya çalışmalıdır. Müslüman, çevresine karşı duyarlı insandır. Etrafında dinen ve aklen çirkin sayılan bir durumla karşılaştığında eliyle, diliyle veya kalbiyle düzeltmeye çalışmalıdır. Kur’an’da asra yemin edilerek iman edip erdemli davranışlarda bulunan, hakkı ve sabrı tavsiye edenler hariç bütün insanların hüsranda olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁴ Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından biri de birbirlerine nasihat etmeleridir.¹⁸⁵

11. Gücü varken bile affetmeli, hiddetli iken yumuşak davranmalı, düşmanlığı dostlukla, kötülüğü iyilikle savmaya gayret etmelidir. Allah’a ve Peygamber’ine itaat eden kimselerin özelliklerinden biri de öfkelerini yutmaları ve insanları affetmeleridir.¹⁸⁶ İyilikle kötülük bir değildir. Kötülüğü iyilikle savmak, affedici olmak aralarında düşman-

¹⁸² Müslim, “İlim”, 11.

¹⁸³ el-İsrâ 17/23.

¹⁸⁴ el-Asr 103/1-3.

¹⁸⁵ Müslim, “Selam”, 3.

¹⁸⁶ Âl-i İmran 3/134.

lık bulunan iki kimsenin zamanla candan dost olmasına vesile olan bir erdemdir.¹⁸⁷

12. Edeph, hayâ ve güzel ahlaklı olmalı, yalan söylememeli, dedikodu ve iftiradan kaçınmalı, hile yapmamalı, kimseyi aldatmamalıdır.

13. Güteryüzlü ve tatlı sözlü olmalı. Kalabalıklaşan toplumda insanların birbirlerine verecekleri ve sadakatlerini gösterecekleri şeylerden biri de güler yüzlülüktür. Çünkü güzel söz ve güler yüzlü olmak bir sadakadır.

14. Dostluğa önem vermeli.

15. İkiyüzlü ve yiycilerden uzak durmalıdır.

16. Kötülük edenlere iyilikte bulunmalı. Bu aynı zamanda bir nefis terbiyesidir. Çünkü erdemli insan gelmeyene gitmeli, aramayanı sormalıdır. Bu bağlamda iyiliğe iyilik her kişinin harcı, kötülüğe iyilik ise er kişinin harcıdır denilmiştir.

17. Tevazu sahibi olmalıdır. Çünkü insanlara karşı alçakgönüllü olan kimseyi Allah yükseltir.

18. Hataları yüze vurmamalı, yumuşak sözlü olmalıdır. Her insan hata yapar. Hata edenlerin en hayırlıları ise pişman olan, tövbe eden ve özür dileyebilenlerdir. Hataları yüze vurmak ters tepki yapabilir. O yüzden Hz. Peygamber'in eğitim yöntemlerinden biri de bir hata gördüğü vakit onu yüze vurup ifşa etmeden "Sizden bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle yapıyor." diyerek nazik bir üslupla düzeltme yoluna gitmesiydi.

19. Hak ve adalete riayet etmeli, zulme ve zalime karşı koymalı, zayıfın hakkını haksız güçlûden almaya yardımcı olmalıdır.

¹⁸⁷ el-Fussilet 41/34

Fütüvvetname ve ahi şecerenameleri incelendiğinde daha başka kuralların bulunması da mümkündür. Ahilik ilkeleri detaylıca incelendiğinde her birinin bir ayet ve hadise dayandığı görülmektedir.

2. İş ve Meslek İlkeleri

Fert, aile ve toplum huzurunun sağlanması ile devlet idaresinin güçlenmesinde ekonomik gelir düzeyi ve maddi gelişmişlik derecesi kadar iş ve meslek hayatında dikkat edilmesi gereken ahlaki ilkelerin payı da büyüktür. Bunun en güzel örneklerinden biri de ahiliktir. Ahilik, insanların sanat ve meslek alanında yetişmelerini, ahlaki yönden gelişmelerini sağlayan bir dayanışma kuruluşudur. Bu kuruluş sosyal ve siyasi problemlere karşı üyelerine çözümler üretmiş, halkı sosyal bunalımlara, kültürel yozlaşmalara ve ahlaki bozulmalara karşı korumuştur. Ahilik teşkilatının kurumsal hiyerarşisinde meslek erbabının önemli bir yeri vardır. Meslek sahibi olmak bu teşkilata üye olmanın öncelikli şartlarından biridir. Meslek erbabının eğitiminin ana unsurlarından biri de daima mesleki ahlak olmuştur. Söz konusu mesleki ahlak incelikleri, o meslek dalının ustaları tarafından öğrencilere aktarılmıştır.

Mesleklerini layıkıyla icra etmek, kaliteli mal ve hizmet üretebilmek için ahîlerin iş ahlakının özünü oluşturan bazı niteliklere uymaları gerekmektedir. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ahi doğru olmalı, emeği ile hak ettiğiinden fazlasını kazanma yoluna sapmamalı, kanaatsiz olmamalıdır.
2. Ahi, bilgi sahibi olmalı, bilginleri sevmeli, onlara karşı küçük düşmemeli, aldığı bilgileri yerinde ve zamanında kullanmalıdır.
3. İş ve meslek sahibi olmalı, iddihardan yani stokçuluktan kaçınmalı, devlet kapısından uzak durmalıdır.

4. İşinde ve hayatında doğru ve güvenilir olmalıdır.
5. Sözünü bilmeli ve sözünde durmalıdır.
6. Başkasının malına hıyanet etmemelidir.
7. Öfkesine hâkim olmalıdır. Öfke/gadab nefsi kuvvelerden biridir. Aşırılıklardan uzak ve ölçülü şekilde kullanılması gerekmektedir. İşveren, yapılan iş esnasındaki aksaklık ve hatalardan dolayı müsamahalı olmalı, öfkeliyken ani kararlar-
dan kaçınmalıdır.
8. Maiyetindekileri ve hizmetindekileri gözetip korumalıdır.
9. İşsizlik ve tembellik ahlaksızlık olarak nitelendirildiğinden iş ve meslek sahibi olmaya, başkasına muhtaç olmamaya çalışılmalıdır.
10. Doğru, dürüst, iş disiplini, hoşgörü, adalet, helal kazanç ve güven gibi ilkelere riayet etmelidir.
11. Ortak menfaat ve çıkar birliği ile biz duygusunu ön planda tutulmalıdır.
12. Müşteriyi yanıltmamalı, bozuk ve kalitesiz mal satmamalıdır.
13. Birkaç iş veya sanatla değil, yetenek ve kabiliyete uygun olan tek bir iş veya sanatla uğraşılmalıdır.
14. Kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarına önceleyerek karaborsacılık, acımasızlık ve gösteriş meraklılığı gibi yanlış davranışlara yönelmemelidir.
15. Emanete hıyanet etmemelidir.
16. Hileli ve çürük mal satmamalıdır
17. Müşteriden fazla para almamalıdır. Yani fahiş kar yapmamalıdır.

18. Başkasının malını taklit etmeyecek, sahte ve kalitesiz mal üretmeyecektir.¹⁸⁸

İlgili kaynaklar ve yapılan araştırmalar incelendiğinde ahilik iş ve meslek ahlakının temel ilkeleri olarak öne çıkan bu hususlar yanında daha başka ilkelerin de bulunabileceği bilinmelidir. Disiplinli çalışma, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma, standartlara uygun kaliteli üretim, kaynakların verimli kullanılması, satıcı ve müşteri memnuniyeti ile toplumun huzuru noktasında bu ilkeler hayati öneme sahiptir.

I. DEĞERLENDİRME

Filolojik açıdan bakıldığında geniş bir anlam çerçevesine sahip olan ahlak kavramının insan tabiatında doğuştan var olan bazı duygular ile aile, arkadaş ve toplum gibi çevresel faktörlerle sonradan kazanılan duyguların imtizacından oluştuğu anlaşılmaktadır. İnsan ve insan davranışlarıyla ilgili olan, yani insanın düşünce, fiil, hâl ve hareketleriyle ilgili olup bunları şekillendiren ahlak olgusu her toplumda farklı şekillerde yer almaktadır. İslam ahlakı, kaynağını Kur'an ve sünnetten alan, insan tabiatına da uygun olan özgün bir ahlaktır. İnsanların sadece iş, meslek ve ticaret ilişkilerindeki kötü ve yanlış uygulamaları azaltmak değil bütün ilişki türlerindeki olumsuzlukları azaltma ve bu ilişkilerin insan onur ve yüceliğine yakışır şekilde sürmesini sağlama noktasında din ve ahlakın önemli bir yeri vardır.

Diğer canlılardan farklı olarak insanlar sorumlu varlıklardır. Bunun gereği olarak da Allah'ın kendilerine vermiş olduğu kabiliyet ve yetenekler sayesinde farklı meslekler vasıtasıyla rızıklarını temin etmektedirler. Psikolojik ve sosyolojik realitelerden hareketle meseleye

¹⁸⁸ Köksal, M. Fatih, *Ahi Evran ve Ahilik*, ss. 81-83; Ceylan, Kâzım, *Ahilik*, ss. 38-40; Sancaklı, Saffet, "Ahi Ahlakının Oluşumunda Hz. Peygamber Hadislerinin Rolü ve Etkisi", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler*, (Kırşehir, 15-17 Ekim 2008), haz. 24. Ahilik haftası kutlama komitesi, (Kırşehir: 2011), II/899-928.

bakıldığında sosyal bir varlık olan insanın muhakkak bir başkasına ihtiyaç duyduğu görölmektedir. İnsanın bu özelliğinin bir neticesi olarak askerî, siyasi ve ticari yönleri de olan ahilik teşkilatı kurulmuştur. Anadolu'ya gelen konargöçerlerin adaptasyonu ve meslek sahibi edilmeleri gibi noktalara bakılarak ahilik teşkilatı mensuplarının en büyük etkinliklerinin ekonomik alanda olduğu söylenebilir. Üyelerine aktivitesini sürdürdüğü zaman içinde ahlaklı olma temeli üzerine kurulmuş yaşam biçimi ile mesleki ve kültürel öğretiler sunmuş ve daha da önemlisi bu öğretileri yaşam biçimi hâline getirip yaşatmıştır. Ahilik kurumunun ortaya koyduğu öğreti sanatta mükemmellik, yaşayışta dürüstlük, insana hizmette olgunluk ve erdem olarak özetlenebilir.

Ahilik kùltürü ve felsefesinin özünde insan sevgisi bulunmaktadır. İslamiyet'teki kardeşlik, çalışma, yardımlaşma, adalet, dürüstlük, diğerkâmlık gibi ahlaki ilkeler ahilik kùltürünün temel aslî prensipleridir. İslam dinî ve ahlakında, çalışmak, üretmek, kazanmak, mal sahibi olmak, zenginlik, makul bir refah içinde yaşamak; helal kazanç temini, kamu ve din yararına harcamalarda bulunabilmek gibi faaliyetler meşru, makbul ve fazlasıyla teşvik edilen şeylerdendir. Bir Müslüman tembellik, işsizlik, üretimsizlik ve verimsizlikten kaçınmalı; aksine öte dünya için çalıştığı gibi bu dünya için de çalışmalı, üretmeli, iş yapmalı, iş kurmalı, istihdama katkıda bulunmalı ve böylece kendisine, ailesine, topluma, insanlığa ve dinine daha fazla yararlı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdi el-Cerrâhî. (2000). *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Yusuf el-Hindâvî, b.y.: Mektebetu'l-Asrî.
- AKSAN, Doğan. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: TDK. Yayınları.

- ALIYEVA, Metanet Azizgizi. (2008). "Ahilik Kuralları ve Türk İdeoloji Yolu", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler*. haz. 24. Ahilik haftası kutlama komitesi, (Kırşehir: 2011). I/50-64).
- ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. (2000). *el-Metâlibu'l-'âliye*, b.y.: Dâru'l'âsime.
- AYKUT, A Sait. (2004). *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. (2003). *Şuabü'l-İman*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (h. 1422). *el-Câmu's-Sahîh*, thk. M. Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât.
- CEBECİOĞLU, Ethem. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. (1978). *es-Sihâh tâcu'l-luga ve's-sihâhu'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin.
- CEYLAN, Kâzım. (2012). *Ahîlik*. Kırşehir: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kültür Yayınları.
- CÜRCÂNÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. (2007). *Kitâbu't- Ta'rîfât*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî, Beyrut: Dâr en-Nefâs.
- ÇAĞATAY, Neşet. (1952). "Fütüvvet ve Ahî Müessesesinin Menşei Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. I, Sayı: 1, Ankara, 58-68.
- ÇAĞATAY, Neşet. (ts.). *Ahlakla Sanatın Bütünleştiği Türk Kurumu Ahilik Nedir*, Ankara: Ankara Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu.
- ÇAĞRICI, Mustafa. (1989). "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 1-9. İstanbul: TDV Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, b.y.: İz yayınları.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. (ts.). *Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- ERDEM, Hüsameddin. (2009). *Ahlak Felsefesi*, Konya: Hü-Er Yayınları.